

ΚΡΙΤΙΚΟΝ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

Μασσωνισμὸς Θεοσοφίαι, ὑπὸ Παν Ν. Τρεμπέλα, Ἐν Ἀθήναις, 1932.—Πολλοὶ ἔχουν ἀγνοίαν τελείαν τῶν μυστηριωδῶν Ἑταιρειῶν τοῦ Μασσωνισμοῦ καὶ Θεοσοφίας καὶ πολλοί, ἀπὸ χρηστοῦ συνειδότος, μυσθύνται εἰς αὐτάς καὶ δὴ εἰς τὸν Μασσωνισμόν τοῦ ὁποίου πολλάι Στοαὶ ὑπάρχουν καὶ ἐν Ἑλλάδι καὶ ἡμέρῃσι ἰδρύνονται. Περὶ αὐτῶν ἐγράφησαν πολλὰ ἐν τῇ Δύσει ἀπὸ ἀπόψεως θρησκευτικῆς καὶ ἀντιρρητικῆς, ἀλλὰ παρ' ἡμῖν οὐδὲν ὑπάρχει συστηματικῶς ἐπιστημονικῆ μελέτη καὶ συγγραφή πλὴν τῆς πρὸ πολλῶν ἐτῶν δημοσιευθείσης ἐν τῷ «Ἐκκλησιαστικῷ Φάρῳ» Ἀλεξανδρείας (Τόμ. Ιστ.) καὶ ἐν ἰδιαιτέρῳ φυλλαδίῳ ἐκδοθείσης περὶ Θεοσοφίας, καὶ τοῦ πέρυσι δημοσιευθέντος ὑπομνήματος ὑφ' ἡμῶν «Ἡ Ἐκκλησία καὶ ὁ Μασσωνισμὸς». Ὁ σοφὸς καὶ χαλκέντερος κ. Παν. Ν. Τρεμπέλας ἐξέδωκε τὴν ἀνω συγγραφὴν (σελ. 279) περὶ τῶν μυστηριωδῶν τούτων συστημάτων, ἧτις εἶνε ἐκτενῆς, συστηματικῆ καὶ ἀντικειμενικῆ. Ἡ συγγραφή αὕτη ἐξεδόθη λίαν ἐπικαιρῶς, διότι ὁ Μασσωνισμὸς εἰργάσθη τελευταίον καὶ ἰδρύσατο νέας Στοάς εἰς ἃς μυσθύνται ἀνεπτυγμένοι καὶ ἄλλοι κατέχοντες θέσεις καλὰς ἐν τῇ κοινωνίᾳ καὶ Πολιτείᾳ, ἐξαπατώμενοι ὑπὸ τῆς φαινομένης ἀλληλεγγύης.

Ἐκθέτει ὁ συγγραφεὺς πρῶτον περὶ τοῦ Μασσωνισμοῦ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν Μασσωνικῶν κειμένων καὶ διατυπώσεων τῶν διαφόρων Μασσωνίων συγγραφέων. Ὁ Μασσωνισμὸς «ἐμφανίζεται ὡς μύησις καὶ ἡ προσχώρησις εἰς αὐτόν, καθὼς καὶ εἰς τοὺς ἀνωτέρους αὐτοῦ βαθμοὺς πρόδοδος γίνεται διὰ τελειῶν μυστηριακῶν, ἐν ταῖς ὁποῖαις οἱ μυσταγωγοὶ μυσθοῦσι τοὺς μύστας». Οὕτως ἀναπτύσσει ἱστορικῶς τὴν ἵδρυσιν τῶν Μασσωνικῶν Στοῶν αἱ ὁποῖαι ἦσαν κατ' ἀρχὰς Σωματεῖα ἐπαγγελματικὰ τεκτόνων καὶ κτιστῶν, ἀλλὰ, σὺν τῷ χρόνῳ, ἐγένοντο θεωρητικαὶ καθ' ὅσον ἀπὸ τοῦ ΙΖ' αἰῶνος εἰσχωρήσασαι θεωρητικαὶ τάσεις ἐν τῷ Μασσωνισμῷ ἐσυστηματοποιούντο καὶ ἐπεκράτουν. Σήμερον δὲ ἐν Γαλλίᾳ «ὑπάρχουσι δύο δύο Μασσωνικαὶ δυνάμεις· ἡ Μ. Ἀνατολή καὶ ἡ κατὰ τὸ Σικωτικὸν δόγμα Μεγάλῃ Στοᾷ. Τῆς τελευταίας ταύτης τὰ ἐργαστήρια εἶνε πολυαριθμότερα». Ἐν τῷ Β' § ἀναπτύσσονται αἱ Μασσωνικαὶ μύησεις καὶ περιγράφονται οἱ τρόποι τῶν μύησεων καὶ ἐξετάζεται «ἡ σημασία τῶν ἐν ταῖς μύησεσι ταύταις συμβολιζομένων ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐρμηνειῶν αὐτῶν τῶν ἐπισήμων Τυπικῶν ἢ τῶν ἀνεγνωρισμένων τοῦ Μασσωνισμοῦ διδασκάλων» (σελ. 36 καὶ ἐξῆς). Ἐκ τούτων ἀπο-

δεικνύεται φανερώς ὅτι αὐταὶ εἶνε ἀπομίμησις εἰδωλολατρικῶν τελετῶν εἰς διαφύρους θαθμούς, ὡς ἄλλως τε ὁμολογοῦν αὐτοὶ οἱ ἐπισημότεροι τῶν Μασσῶνων. Ὁ Ragon, οὗ τὸ κύρος ἐν τῇ Μαστονίᾳ μέγα, γράφει τάδε: «Ὁ Γάλλος κατενόησεν ὅτι μυσούμενος εἰς τὰ μυστήρια τῆς Μασσωνίας ἅτινα δὲν ἠδύναντο νὰ εἶνε παρὰ ἢ συνέχεια ἢ ἀνανέωσις τῶν ἀρχαίων μυστηρίων, ἐγένετο τέκτων κατὰ τὸν τρόπον τοῦ Ἀπόλλωνος, τοῦ Ἀμφίωνος... Τέκτονες ὄλων τῶν Τυπικῶν, ἄνδρες πεφωτισμένοι πασῶν τῶν χωρῶν, ὁ Ἰνδρα, ὁ Ζωροάστρης καὶ ὁ Βούδδας, ἴδου οἱ πρῶτοι σας ἰδρυταί». Ὁ δὲ Witzth παρατηρεῖ. «Τὸ πνεῦμα τῶν ἀρχαίων μυστηρίων ἀνέζησεν ἐν τῇ Μασσωνίᾳ». Τοῦτ' αὐτὸ ὁμολογοῦν καὶ οἱ ἐν Ἑλλάδι Μασσῶνοι. Εἶνε περίεργοι αἱ διάφοροι μύησεις καὶ ἡ σημασία τῶν τελουμένων. Ὁ Wirth μάλιστα προχωρεῖ εἰς τὴν σύγκρισιν καὶ συμβολισμόν τῆς ἀναστάσεως τοῦ Χιράμ πρὸς τὴν ἀνάστασιν τοῦ Χριστοῦ, διατεινόμενος ὅτι «συγκρίσεις ἐπιβάλλονται μεταξὺ τοῦ πάθους τοῦ Χιράμ καὶ τοῦ πάθους τοῦ Χριστοῦ» (σελ. 73). Οἶα ἀσέβεια!

Ὁ κολυμαθῆς συγγραφεὺς ἐν τῷ Γ' § ἐξετάζει τὸν θρησκευτικὸν χαρακτήρα τοῦ Μασσωνισμοῦ ὅστις, λόγῳ τῶν τελετῶν καὶ μύησεων, εἶνε ἀρίδηνλος. Λέγεται μὲν ὅτι ὁ Μασσωνισμὸς δὲν εἶνε θρησκεία, ἀλλ' ἔταιρεία φιλοσοφικὴ καὶ φιλανθρωπικὴ, μὴ ἀναμειγνυομένη εἰς θρησκευτικὰς συζητήσεις, ἀλλὰ τοῦτο δὲν εἶνε ἀληθές. Ἐπὶ τῇ βάσει αὐτῶν τῶν Κανονισμῶν καὶ Καταστατικῶν ὁ συγγραφεὺς ἀποδεικνύει ὅτι ὁ Μασσωνισμὸς εἶνε θρησκεία ζητούσα πληρέστερον δῆθεν νὰ ἐφαρμοσῇ τὰς θρησκευτικὰς ἀρχάς, «διακρινομένη τῆς Χριστιανικῆς καὶ διὰ τῆς ἀναδιώσεως τῶν εἰδωλολατρικῶν μυστηρίων, ἐπιδιώκουσα τοὺς σκοποὺς αὐτῆς, οἵτινες δὲν εἶνε ἀπλῶς ἐκπολιτιστικοὶ καὶ πολιτικοί, ἀλλὰ θρησκευτικοί». Τοῦτο ὁμολογοῦν ἀπεριφράστως οἱ Μασσῶνοι. «Ἡ Μασσωνία εἶνε ἀληθῆς θρησκεία, τῆς ὁποίας ἡ ἀρχὴ καὶ ἠθικὸς σκοπὸς συνδέονται πρὸς ὅλας τὰς ἄλλας, διὰ πάντα ὅστις γνωρίζει νὰ ἐμβαθύνῃ εἰς αὐτὴν καὶ νὰ γνωρίζῃ ταύτην», ὡς λέγει ὁ ἐκ τῶν ἐν Γαλλίᾳ τεκτόνων Ἀλέξανδρος Levoiz. Ἰπὸ πολλῶν δὲ Μασσῶνων ὀνομάζεται «ἡ θρησκεία τῶν θρησκείων», Καὶ οἱ ἐν Ἑλλάδι Μασσῶνοι τὰ αὐτὰ διδάσκουν διότι θρησκείαν θεωροῦν τὴν ζήτησιν ἀπλῶς τῆς ἀληθείας καὶ τὴν καλλιτέρευσιν τοῦ ἀνθρώπου.

Ἐν τῷ Δ' § ἀναπτύσσει τὰς ἀρχάς καὶ κοσμοθεωρίας τοῦ Μασσωνισμοῦ, αἵτινες ἀντίκεινται πρὸς τὰς τοῦ Χρισμοῦ. Διὰ τοῦτο ὁ Χρισμὸς εἶναι ὅλως ἀσυμβίβαστος πρὸς τὸν Μασσωνισμόν ὅστις «τοποθετεῖ τὸν Χρισμόν ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἐπιπέδου ἐφ' οὗ καὶ πάσας τὰς ἄλλας θρησκείας, δεχόμενος τὸν Ἰησοῦν Χριστόν οὐχὶ ὡς τὸν σαρκωθέντα Υἱόν

τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ὡς μέγαν τῆς ἀνθρωπότητος μύστην, ἐμπνευσθέντα ἀπὸ τοῦ Τεκτονισμοῦ, ὅπως καὶ πολλοὶ ἄλλοι πρὸ αὐτοῦ διδάσκαλοι καὶ λαμπρύνοντα τὸν Τεκτονισμὸν», ὡς λέγει τις τῶν ἐν Ἑλλάδι Μασσῶνων. Εἶνε ἄρα θρησκεία στηριζομένη ἐπὶ τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου καὶ καταργοῦσα πάσας τὰς θετικὰς θρησκείας καὶ δὴ τὸν χριστιανισμὸν, τὴν ἐξ ἀποκαλύψεως ἀληθῆ θρησκείαν, διότι ὁ Μασσωνισμὸς ζητεῖ νὰ συνενώσῃ πάντας τοὺς λαοὺς καὶ φυλάς ὑπὸ τὸν ΜΑΤΣ, ἀνυπαρκτον δηλ. Θεόν, διότι ὁ ἀληθὴς Θεὸς εἶναι ὁ ἀποκαλυφθεὶς διὰ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Οἱ μὴ δεχόμενοι τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, δὲν δέχονται καὶ τὸν Πατέρα. Ἐπομένως ὁ Μασσωνισμὸς εἶναι ψεῦδος, ἀπὸ χριστιανικῆς ἀπόψεως ἐξεταζόμενος, καὶ ἀντίχριστος. «Οὗτός ἐστιν ὁ ἀντίχριστος, ὁ ἀρνούμενος τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν πᾶς ὁ ἀρνούμενος τὸν Υἱὸν, οὐδὲ τὸν Πατέρα ἔχει» (Α' Ἰωάν. 6', 22—23). Εἶνε δὲ ἐχθρὸς ἐπικίνδυνος διότι, ὑπὸ τὸ πρόσχημα καὶ προσωπεῖον τῆς φιλάνθρωπίας, προσπαθεῖ ν' ἀντικαταστήσῃ τὴν χριστιανικὴν κοινωνίαν ἥτοι τὴν Ἐκκλησίαν, τεθεμελιωμένην ἐπὶ τοῦ θείου κύρους, δι' ἑταιρείας Ὁρθολογιστικῆς, ὡς ἔγραφεν ἐοχάτως ἐν τῷ «Φιγαρῶ» ὁ Ροβέρτος Βαλερῦ Ραντώ.

Ἔνεκα τούτων δικαίως πᾶσα Χριστιανικὴ Ἐκκλησία κατεδίκασε τὴν σκότιον ταύτην Ἑταιρείαν, ὡς ἀντικρυς ἀντιχριστιανικὴν. Ἡ Κατολικὴ Ἐκκλησία, κατὰ διαφόρους χρόνους, ἐξέδωκε διὰ τῶν Παπῶν ἐγκυκλίους κατ' αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία κατεδίκασε ταύτην, ὡς μισοῦσαν τὸ φῶς καὶ τὴν ἀλήθειαν. Πρὸς τοὺς λεγομένους ὑπὸ τοῦ συγγραφέως, ἀναφέρομεν ὅτι ὁ ἀσίδιμος Ἀρχιεπίσκοπος Πατρῶν καὶ Ἡλείας Ἱερόθεος Μητρόπουλος († 1903), ἐξ ἀφορμῆς τοῦ ἀνακινήθέντος Μασσωνικοῦ ζητήματος ἐν Πάτραις, ἐξέδωκε δύο Ἐγκυκλίους (Φεβρουαρίου 1897 καὶ Αὐγούστου 1899), δι' ὧν κατεδίκασε τὸν Μασσωνισμὸν διότι «ὁ Χριστιανισμὸς καὶ Μασσωνισμὸς οὐδαμῶς συμβιβάζονται, ἀποτελοῦσι δὲ συστήματα ἐκ διαμέτρου ἀντίθετα. . . ἀδύνατον ὁ Χριστιανὸς νὰ εἶνε καὶ Μασσῶνος ἅμα καὶ ἔστις ἑνὺναι τοὺς μασσωνικοὺς ὄρκους, γίνεται ἐξωμότης τῆς πίστεώς του καὶ ἀρνεῖται τὸ βάπτισμά του καὶ ἀφορίζει ἑαυτὸν ἀπὸ τῆς Ἐκκλησίας». Τὸ δὲ Οἰκουμηνικὸν Πατριαρχεῖον, πρὸς τῇ ἐπισήμῳ καταδίκῃ ἐν τῇ Ἐκκλ. Ἀληθείᾳ» (ἔτος ΙΘ' 15 Ἰανουαρίου 1899), ἐπὶ Κωνσταντίνου Ε' καὶ Ἰωακείμ Γ' (τὸ δευτέρου) ἀπεδοκίμασε τὴν ἐκλογὴν ὡς Ἀρχιεπισκόπου Κύπρου, τοῦ Κιτίου τότε Μητροπολίτου Κυρίλλου, κατηγορηθέντος ὅτι ἀνήκει εἰς τὴν Μασσωνίαν.

Ἡμεῖς φρονοῦμεν ὅτι ὁ Μασσωνισμὸς πολεμεῖ πᾶσαν θετικὴν θρησκείαν καὶ δὴ τὴν Κατολικὴν Ἐκκλησίαν. Μασσῶνος Γάλλος ἔγραφε

τι εἶνε Μασσωνία ἐν λόγῳ ἐκφωνηθέντι ἐν τῇ Στοᾷ τῷ 1882: «Ἐσφαλμένη, λέγει, ἰδέα ἐπικρατεῖ ἐν τῇ κοινωνίᾳ περὶ τῆς Μασσωνίας. Ὁ μὲν θεωροῦν αὐτὴν ὡς ἔταιρειαν καθαρῶς πολιτικὴν, οἱ δὲ ὡς ἔταιρειαν ἀλληλοβοηθείας, ἄλλοι — καὶ ἐννοῶ τοὺς ἀπλουστέρους — θεωροῦν ὡς ἀνθρώπους ἐπιζητοῦντας τὴν εὐζωίαν καὶ τὰ συμπόσια. Μόνον οἱ κληρικοί ἔδωκαν τὸν ἀκριβῆ χαρακτηρισμὸν τῆς Ἐταιρείας μας, ὅτι εἶνε ὄργανον πάλης κατὰ τῶν θρησκευτικῶν Σωματείων».

Συγγενὴς πρὸς τὸν Μασσωνισμὸν καὶ τὰς ἄλλας μυστηριακὰς Ἐταιρείας εἶνε καὶ ἡ Θεοσοφία, περὶ ἧς ἐν τῇ δευτέρῳ μέρει διαπραγματεύεται ὁ συγγραφεὺς μετὰ τῆς αὐτῆς μεθόδου καὶ ἀντικειμενικότητος. Ἀναπτύσσει τὴν ἱστορίαν τῆς Θεοσοφικῆς Ἐταιρείας, ἣτις ὀφείλει τὴν πρώτην ὄψιν αὐτῆς εἰς τὴν Ἑλένην Πετρόβνα. Ἰπ' αὐτῶν τῶν νεωτέρων Θεοσόφων ὀρίζεται «ἡ ἐκ τῆς ἀμέσου τοῦ Θεοῦ γνώσεως καὶ τῆς μετ' αὐτοῦ ἐνώσεως, προσποριζομένη τῷ ἀνθρώπῳ σοφία καὶ μυστικὴ γνώσις». Ἡ Θεοσοφία δὲ δὲν περιορίζεται μόνον εἰς τὴν γνῶσιν τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ εἰς πᾶσαν γνῶσιν. Ἡ Θεία Σοφία προσκομίζεται εἰς τὸν κόσμον οὐχὶ μόνον ὡς τὸ πᾶν περιλαμβάνουσα θρησκεία καὶ ἠθικὴ, ἀλλὰ καὶ ὡς φιλοσοφία, συμφωνοῦσα πρὸς τὸν ὀρθὸν λόγον. Ἀκολούθως ἀναπτύσσονται ἡ κοσμοθεωρία τῆς Θεοσοφίας ἣτις δὲν παραδέχεται προσωπικὸν Θεὸν καὶ ἐξισοῖ τὸν ἀνθρώπον πρὸς τὰ κτήνη καὶ τὰ φυτὰ καὶ τὰ ὄρυκτά. Ὁ χρομὸς τίθεται ἐπὶ τῆς αὐτῆς καὶ αἱ λοιπαὶ θρησκεῖαι βαθμίδος, ὡς ἀποκαλύψεις σχετικαὶ καὶ οὐχὶ ἀπόλυτοι, σύμμορφοι πρὸς τὴν ἐκάστοτε ἐξέλιξιν τῆς ἀνθρωπότητος. Οὕτως ἡ Θεοσοφία εἶναι ἀνανέωσις τῶν διαφόρων μυστικῶν ἔταιρειῶν καὶ τῶν Γνωστικῶν συστημάτων ἐν τοῖς πρώτοις χρόνοις τῆς χριστιανικῆς θρησκείας ἣτις κατεδίκασεν αὐτά. Στρέφεται δὲ ἡ Θεοσοφία μετὰ δουλικῆς συμπαθείας καὶ ἐξαρτήσεως πρὸς τὸν Ἰνδοῦσμὸν, τοῦ ὁποῖου υἱοθετεῖ τὰς περισσοτέρας διδασκαλίας καὶ ἀποδέχεται μετὰ σεβασμοῦ τὰς μύθους. Ἡ Θεοσοφία ἄρα, ὡς καὶ ὁ Μασσωνισμὸς, εἶνε πολεμία πρὸς τὴν ἀληθῆ καὶ ἀγία φιλοσοφίαν καὶ δὴ τὴν ἀληθῆ χριστιανικὴν θρησκείαν, ἀρνούμενη, πρὸς ταῖς ἄλλαις πλάταις, τὴν θεότητα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ τὴν σωτηρίαν τῆς ἀνθρωπότητος διὰ τοῦ θανάτου του καὶ τῆς διδασκαλίας.

Τελευτῶντες συνιστῶμεν τὴν μελέτην τῆς συγγραφῆς τοῦ πολυμαθοῦς κ. Παν. Ν. Τρεμπέλα ὅστις, δι' αὐτῆς ὡς καὶ τῶν ἄλλων συγγραφῶν του, εἶνε σπουδαῖος ἀπολογητῆς τῆς χροκῆς θρησκείας. Ἡ συγγραφή διακρίνεται ἐπὶ σαφηνείᾳ καὶ μεθοδικότητι, στηρίζεται δι' οὐχὶ ἐπὶ ὑποθέσεων ἀλλ' ἐπὶ τῶν ἐπισήμων διατυπώσεων καὶ τῶν ἐπισημο-

τέρων συγγραφέων τοῦ Μασσωνισμού καὶ Θεοδοσίας, ὧν ἀναφέρει αὐταὶς λέξεις τὰς θεωρίας. Ἐκ τῆς μελέτης ταύτης πείθεται πᾶς τις ὅτι οἱ ἀπομακρυνόμενοι ἀπὸ τῆς Ἁγίας Ἐκκλησίας περιπίπτουν εἰς πλάνας φοβερὰς καὶ ἀνανεῶνουν παλαιὰς τοιαύτας. Μόνον ἐν τῇ Ἁγίᾳ Ἐκκλησίᾳ εὐρίσκεται ἡ ἀλήθεια καὶ σωτηρία, ὡς ἔλεγεν ὁ Ἱ. Χρυσόστομος. «Τέκνον, ἐν ὄλῳ σου τῇ βίῳ ἡ ἐλπίς σου ἡ Ἐκκλησία· ἡ καταφυγή ἡ Ἐκκλησία· ἡ σωτηρία σου ἡ Ἐκκλησία».

† Ο ΓΟΥΡΥΝΟΣ ΚΑΙ ΜΕΓΑΛΗ ΠΟΛΕΩΣ ΠΟΛΥΚΑΡΠΟΣ
(Συνοδικός).

Νικολάου Παν. Παπαδοπούλου Πρωτοπρεσβυτέρου, Λακεδαιμονίας Ἐκκλησιαστικὰ ἔγγραφα, Ἀθήναι (Ἀνατύπωσις ἐκ τῶν «Λακωνικῶν») 1932.

ὑπὸ τὴν ἀνωτέρω ἐπιγραφὴν ὁ Αἰδεσιμολογιώτατος Πρωτοπρεσβύτερος κ. Νικόλαος Π. Παπαδόπουλος γνωστὸς καὶ ἐξ ἄλλων παλαιογραφικῶν τοῦ ἐργασίῳν, ἐδημοσίευσε διάφορα ἔγγραφα ἀναγόμενα εἰς τὴν παλαιάφαιτον τῆς Λακεδαιμονίας Μητρόπολιν.

Αἱ τοιούτων ἐγγράφων περισυλλογὴ καὶ δημοσίευσίς ἀληθῶς εἶναι τὰ θεμέλια τῆς μελλούσης ἐπὶ μέρους ἱστορίας. Προτάσσεται πρόλογος τοῦ ἐκδότου, εἶτα δὲ ἡ δημοσίευσίς τῶν ἐγγράφων. Ὁ ἐκδότης ἕνα ἕκαστον τούτων συνοδεύει διὰ πολυτίμων πληροφοριῶν προσώπων καὶ πραγμάτων ἱστορικῶν, περὶ τε τῶν ἀναφερομένων Μονῶν καὶ τῶν λοιπῶν ἰδρυμάτων. Τὰ ἔγγραφα ἀνάγονται εἰς καταλόγους ἱερῶν σκευῶν διαφόρων Μονῶν, εἰς ἀναφορὰς ἡγουμενοσυμβουλιῶν, πρεσβυτέρων καὶ δημογερόντων πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον τῆς Θρησκείας κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ Ἱεροῦ Ἀγῶνος καὶ ἕτερα τῶν Ὑπουργείου πρὸς διάφορα πρόσωπα, δημοσιεύεται δὲ καὶ ἐν πατριαρχικῶν γράμμῃ ἐπὶ Καλλινίου τοῦ 1805 ἔτους περὶ τῶν πρὸς τὸ Πατριαρχεῖον ἐτησίων διαφόρων Μονῶν. Ἡ ἐν αὐτῇ ἀναφερομένη Μονὴ Ρενίτζα εἶναι ἡ Μονὴ ἔνθα ἐμόνασεν ὁ Παπαφλέσσας. Ὁ ἀναφερόμενος ἕμως ἐν αὐτῇ Μητροπολίτις Λακεδαιμονίας Χρῦσανθος δὲν εἶναι Χρῦσανθος ὁ Παγώνης, ὅστις ἦτο Μητροπολίτης Μονεμβασίας καὶ Καλαμάτας, ἀπέθανε δὲ οὐχὶ τυφλός, ἀλλ' ἐμαρτύρησεν ὡς ἄμωρος ἐν ταῖς φυλακαῖς Τριπόλεως¹. Ἐξ ἐγγράφου ἀπὸ 7 Σεπτεμ. 1823 τῶν κατοίκων τῆς Ἐπισκοπῆς Ἐλευς μανθάνομεν ὅτι θανόντος τοῦ Ἐλευς Ἀνθίμου ἀνδρὸς τὰ μάλιστα δρᾶσαντος πρὸς εὐό-

1. Πρὸς τὸν Ἰωσήφ Ζαφειροπούλου, Οἱ ἀρχιερεῖς καὶ προύχοντες τοῦ Μωρέως ἐν ταῖς φυλακαῖς Τριπόλεως, Ἀθ. 1852 σ. 67. Κ. Οἰκονόμου, Τὰ σωζόμενα Ἐκκλησιαστικὰ τόμ. β', Ἀθήναι ΑΩΕΔ σελ. 5.

δωσαν τῆς ἐπαναστάσεως διορίσθη Τοποτηρητῆς αὐτῆς ὁ ἐκ τῶν προσφύγων Ἀρχιερέων Παμφίλου Κύριλλος, Τιτουλάριος, περι οὐ μικρὰν ἔχομεν ἄλλην πληροφορίαν, οὔτε ἀναφέρεται εἰς τὰ ἀπὸ 15—16 Ἰουλίου 1833 πρωτόκολλα μεταξὺ τῶν 29 προσφύγων Ἀρχιερέων, δι' ὧν ἀνεκηρύχθη τὸ Αὐτοκέφαλον τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας¹, ἀναφέρεται ὁμοίως ὡς προσφυγὼν εἰς τὴν ἀγωνιζομένην Ἑλλάδα². Εἰς τὸ ἐγγραφον τοῦτο οἱ κάτοικοι παρακαλοῦν τὴν Διοίκησιν ἵνα μὴ καταβάλουν, εἰς τὸν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μητροπολίτου Μονεμβασίας καὶ Καλαμάτας Χρυσάνθου τοῦ Παγώνη, διορισθέντα Τοποτηρητὴν τῆς Μητροπόλεως ἀνεψιὸν τοῦ Πρωτοσύγκελλον Γεράσιμον Παγώνη τὰ ἀρχιερατικὰ εἰσοδήματα, ἵνα ταῦτα καταβάλλουν εἰς τὸν Τοποτηρητὴν τῆς Ἐπισκοπῆς τῶν Παμφίλου Κύριλλον ὅστις εἰς τὴν δικαιοδοσίαν του δὲν εἶχεν ὡς γράφουν πλέον τῶν πεντακοσίων οἰκογενειῶν καὶ δὲν ἠδύνατο νὰ συντηρηθῆ, ἀφοῦ ὅλα του τὰ τυχερὰ ὑπελόγιζαν εἰς 950 γρόσια ἑτησίως.

Σχετικὸν μὲ τὰ ἀνωτέρω εἶναι καὶ ἡ πρὸς τὸν Ὑπουργὸν τῆς Λατρίας Ἀνδρούσης Ἰωσήφ ἀναφορὰ ἀπὸ 12 Σεπτεμ. 1823 τῶν Δημογερόντων Μονεμβασίας. Ζητοῦν οὗτοι νὰ μὴ δίδουν εἰς τὸν Τοποτηρητὴν τῆς Μητροπόλεως Μονεμβασίας καὶ Καλαμάτας Γεράσιμον Παγώνη Πρωτοσύγκελλον τὰ ἐκκλησιαστικὰ δικαιώματα, ἀλλὰ νὰ τὰ δίδουν εἰς τὸν ἐκεῖ διατρίβοντα σεβάσμιον καὶ ἐνάρετον ἅγιον Ἀρδαμερίου Ἰγνάτιον. Κατόπιν τούτων τὸ Ὑπουργεῖον τῆς Θρησκείας ἀπέστειλε πρὸς τοὺς ἱερεῖς καὶ λοιποὺς χριστιανούς τοῦ Φρουρίου Μονεμβασίας τὸ ὑπ' ἀριθ. 359 ἀπὸ 9 Ἰανουαρίου 1825 ἐγγραφον ὅπερ ἐντολῆ τοῦ Ὑπουργοῦ ὑπογράφει ὁ Γενικὸς Γραμματεὺς Δανιὴλ Γεωργόπουλος, δι' οὗ εἰδοποιοῦνται ὅτι ὁ Ἐπίσκοπος Ἀρδαμερίου Ἰωαννίσιος διορίσθη ἵνα ἐπιτελῆ τὰς ἀρχιερατικὰς ἱεροτελεστίας καὶ εἰς αὐτὸν νὰ δίδωσι εἴ τι προαιρεθῆ ἕκαστος, εἰς δὲ τὸν Τοποτηρητὴν τῆς Μητροπόλεως Μονεμβασίας καὶ Καλαμάτας Γεράσιμον Παγώνη Πρωτοσύγκελλον νὰ δίδωσι τὰ δικαιώματα ἐμβαίτια, ζητείας κτλ. Ἐκ τῶν ἐγγράφων τούτων φαίνεται ὅτι ὁ Πρωτοσύγκελλος Γεράσιμος Παγώνης ἦτο διορισμένος Τοποτηρητῆς τῆς ὅλης Μητροπόλεως εἰς ἣν ὑπείχeto καὶ ἡ Ἐπισκοπὴ Ἐλους, ἐνῶ διὰ τὰ ἀρχιερατικὰ καθήκοντα ἦτο διορισμένος εἰς μὲν τὴν Μονεμβασίαν ὁ Ἐπίσκοπος Ἀρδαμερίου Ἰωαννίσιος, εἰς δὲ τὴν Ἐπισκοπὴν Ἐλους ὁ Ἐπίσκοπος Παμφίλου Κύριλλος. Εἶναι γνωστὸν ὅτι κατὰ τὴν ἐπανάστασιν εἶχε καταφύγει εἰς τὴν ἀγωνιζομένην Ἑλλάδα ὁ Ἀρδαμερίου Ἰγνάτιος Ἐπίσκοπος τοῦ Μητροπο-

1. Πρὸς. Ἑλλήν. Ἐκκλησία Γεωρ. Δουδουνιώτου, Ἀθήναι 1901 σελ. 17.

2. Πρὸς. Οἰκονόμου ἐνθ' ἀνωτ. σελ. 16.

λίτου Θεσσαλονίκης λόγιος καὶ ἐνάρετος ἀνὴρ, ἐν τούτοις δύο ἔγγραφα τὸ ἐν τοῦ Ἐκτελεστικοῦ σώματος ὑπ' ἀριθ. 2248 ἀπὸ 8 Ἰανουαρίου 1825 δι' οὗ διορίζεται Τοποτηρητὴς Μονεμβασίας ὁ Ἀρδαμερίου, καὶ τὸ ὑπ' ἀριθ. 359 ἀπὸ 9 Ἰανουαρ. 1825 τοῦ ὑπουργείου τῆς Θρησκείας τὸν ὀνομάζει Ἰωαννίκιον. Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα πρόκειται περὶ ἀντιγραφικὸν λάθος, διότι οὐδαμῶς ἀλλαχθῶς ἀναφέρεται Ἀρδαμερίου Ἰωαννίκιος, ἢ δὲ αἰτήσεις τῶν δημογερόντων Μονεμβασίας πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον τῆς Θρησκείας ἀπὸ 12 Σεπτεμβρ. 1823 ἀναφέρει ὅτι διατρίβει ἐκεῖ ὁ Ἀρδαμερίου Ἰγνάτιος. Τῆς ἐπικρατούσης τότε συγχύσεως δείγμα εἶναι ὅτι ἡ ἄνω ἀπόφασίς τοῦ Ἐκτελεστικοῦ ἀπὸ 8 Ἰανουαρ. 1825 διορίζει Τοποτηρητὴν Μονεμβασίας τὸν Ἀρδαμερίου, ἐνῶ τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Θρησκευμάτων δι' ἐγγράφου του ἀπὸ 9 Ἰανουαρ. 1825 ὡς Τοποτηρητὴν Μονεμβασίας ἀναφέρει τὸν Πρωτοσύγκελλον Γεράσιμ. Παγώνην, τὸν δὲ Ἀρδαμερίου διορίζει μόνον ἵνα ἐπιτελῇ τὰς ἀρχιερατικὰς ἱεροτελεστίας.

Τὰ ἐν τοῖς ἐγγράφοις τούτοις ἀναφερόμενα πρόσωπα ἔδρασαν ποικιλοτρόπως κατὰ τὸν ἀγῶνα, ὡς ὁ Ἐλουζ Ἀνθιμος ὅστις ἠδλόγησε τὰ ὄπλα εἰς τὸ στρατόπεδον Τριπολιτζᾶς καὶ πρὸς ἐνθουσιασμόν τῶν μαχητῶν μετεχειρίζετο ἀντὶ Δικηροτρικηρίων δύο πιστόλες¹, ὁ Ἀνδρούσης Ἰωσήφ φυλακισθεὶς μετὰ τῶν λοιπῶν Ἀρχιερέων καὶ προυχόντων ἐν Τριπολιτζᾶ ὅστις διετέλεσε Μινίστρος τῆς Θρησκείας καὶ τοῦ Δικαίου², ὁ Πρωτοσύγκελλος Γεράσιμος Παγώνης ὁ εἶτα Ἀρχιεπίσκοπος Ἀργολίδος³, ὁ Γενικὸς Γραμματεὺς τοῦ Ὑπουργείου τῆς Θρησκείας Δανιὴλ Γεωργόπουλος διατελέσας εἶτα Ἱεροκῆρυξ συγγραφεὺς τοῦ ἀξιολόγου ἔργου Ἀνθολογία ἤτοι Ἐρμηνεῖα τῶν Μυστηρίων⁴.

Ἐτερον ἔγγραφον τὸ ὑπ' ἀριθ. 8 εἶναι ἀναφορὰ τοῦ Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη ἀπὸ 8 Ὀκτωβρίου 1823 ἐν Ναυπλίῳ πρὸς τὸν Ὑπουργὸν τῆς Θρησκείας Ἀνδρούσης Ἰωσήφ, δι' οὗ παρακαλεῖ ἵνα τὸ ταχύτερον ἀποκατασταθῇ ὁ Δημητριάδης Παρθένιος πρόσφυξ ἐν Ναυπλίῳ εἰς

1. Πρὸς. Ἰω. Φιλήμονος Δοκίμιον - κτλ. τ' γ' σ. 296, 448 τ. δ' σελ. 229 καὶ Δ. Χ. Δουκάκη Μεσσηνιακὰ Ἀθ. 1911 τ. γ' σελ. 227—28.

2. Πρὸς. τὸ ἐμὸν πόνημα Ἰωσήφ ὁ Ἀνδρούσης Ἀθ. 1906.

3. Πρὸς. Δ. Δουκάκη ἐνθ. ἀνωτ. σελ. 229 ὕποσ. καὶ τὸ ἐμὸν πόνημα Ἀνεκδότα ἔγγραφα Ἐπετ. Βυζ. σπουδῶν τόμ. Θ' 1932 σελ. 173 καὶ Ν. Φολφα Ἰ. Σύνδεσμος ΙΑ' ἀρ. 74

4. Πρὸς. Ἱερά Ἀνθολογία ἤτοι Ἐρμηνεῖα τῶν 7 Μυστηρίων Βενετία 1833, τοῦ αὐτοῦ Βίος τοῦ Διδασκάλου Γερασίμου Ἱερομ. Παπαδοπούλου (1844) ἐκδόσις Κ. Χ. Δουκάκη Καλάμκι 883.

τὸ Μετόχιον, τὸ κείμενον ἐν Σκύρω «ἵνα ἡσυχάσῃ ἐκεῖ ἡ Πανιερότης του καὶ εὐχεται ὑπὲρ τοῦ γένους καὶ νὰ μὲνῃ εἰς τὰ ἐκεῖσε ἕως ὅτου ἐλευθερωθῇ ἡ ἐπαρχία του», εἰδοποιηθῇ δέ, περὶ τοῦτου ὁ Σκύρου Γρηγόριος. Ὁ Δημητριάδος Παρθένιος δὲν ἀναφέρεται μεταξὺ τῶν προσφύγων Ἀρχιερέων ἐν ᾧ ἀναφέρεται ὁ Δημητριάδος Ἀθανάσιος προσφύγων εἰς τὴν ἀγωνιζομένην Ἑλλάδα τὸ 1822 καὶ ἀποθανὼν τὸ 1828 ἔτος'.

Περίεργον ἔγγραφον εἶναι καὶ τὸ ἀπευθυνόμενον πρὸς τὸν χωρεπίσκοπον Λακεδαιμονίας Δανιὴλ ὅστις ἦτο ὁ τιτουλάριος Χαριουπόλεως Δανιὴλ Τοποτηρητῆς τῆς Μητροπόλεως. Τοῦτο υπογράφεται «εἰς ἀπουσίαν τοῦ Ὑπουργοῦ τῆς Θρησκείας ὁ Γενικός Γραμματεὺς Ἀγαθόνικος Μιλτιάδης» καὶ χρονολογεῖται ἐν Ναυπλίῳ 15 Μαΐου 1825.

Κατηγορεῖται ὁ ἐν λόγῳ Τοποτηρητῆς ὅτι ἔδωκε ἄδειαν γάμου εἰς τὸν Κώστα Καρᾶν ἐκ τῆς ἐπαρχίας Ἀγίου Πέτρου «ἵνα ἕνας καὶ ὁ αὐτὸς λάβῃ μικρὰν θεῖαν καὶ ἀνεψιᾶν» καὶ τοῦτο χαριζόμενος εἰς τὸν στρατηγὸν Θεόδωρον Ζαχαρόπουλον. Καταχωρίζεται κατόπιν ἡ ἀπολογία τοῦ Ἱερομ. Μελετίου ὅστις ἔκαμε τὸν γάμον. Οὗτος λέγει ὅτι ἐκράχθη ἀπὸ τὸν Στρατηγὸν Θεόδωρον Ζαχαρόπουλον ὑφ' οὗ τὴν Ἐκκλησίαν ἐφημέρευε, λαβὼν δὲ προφορικὴν ἄδειαν τοῦ Χωρεπισκόπου Δανιὴλ ἔκαμε τὸν γάμον².

Ἡ ὑπόθεσις ἔλαβε συνέχειαν διότι τὸ Ὑπουργεῖον συνέστησεν ἐπιτροπὴν ἀπὸ τοὺς Παροναξίας Ἱερόθεον, Κομάνων (;) Εὐγένιον καὶ Πρωτοσύγκελλον Ἀμβρόσιον³, ἥτις διὰ τοῦ Ὑπουργείου τῶν Θρησκευμάτων ὑπέβαλεν εἰς τὸν Χαριουπόλεως Δανιὴλ πέντε ἐρωτήματα σχετικὰ μὲ τὸν γάμον, τοῦτον ἐν οἷς σὺν ἄλλοις ἐρωτᾶται ἂν εἶναι νόμιμος Ἀρχιερεὺς καὶ ἂν ἔχῃ παρὰ τῆς Μ. Ἐκκλησίας νόμιμον ἐκδοσὶν περὶ τῆς χειροτονίας του, τίνας ἔνεκεν ἄνευ προσδιορισμοῦ τῆς Διοικήσεως ἐπέιχε τὸν Τοποτηρητοῦ ἐν Λακεδαίμονι, τίνι δικαιώματι ἐπὶ 6 μῆνας ὠκειοποιήθη τὰ ἐκκλησι. εἰσοδήματα τῆς ἐπαρχίας, τίνι δικαιώματι ἱερουργῆ ἄνευ κείας τῆς Σ. Διοικήσεως. Ὁ Χαριουπόλεως ἀπολογούμενος λέγει ὅτι οὐδέποτε οὗτος ἐπέτρεψε τοιοῦτον γάμον καὶ ἄς παρουσιάσουν τὴν ἄδειαν, μὴ ἀπαντῶν εἰς τὰ ἄλλα ἐρωτήματα, δικαιολογεῖ δὲ καὶ τὸν ἱερέα ὡς βιασθέντα ὑπὸ τοῦ Στρατηγοῦ Ζαχαροπούλου ὅστις

1. Πρὸς. Οἰκονόμου ἐνθ. ἀνωτ. σελ. 25.

2. Περὶ τοῦ γάμου τοῦτου ἴδε καὶ Οἰκονόμου ἐνθ. ἀνωτ. Ὁ Χαριουπόλεως Δανιὴλ φέρεται ὑπογεγραμμένος εἰς τὰ ἄνω πρωτόκολλα.

3. Εἶναι ὁ γνωστός Ἀμβρόσιος Φραντζῆς συγγραφεὺς Πεντατόμου ἱστορίας Ἀθῆναι 1880.

ἦτο καὶ κουμπάρος «σφάλμα ὁ ἱερεὺς ὁ ταλαίπωρος δὲν ἔχει, καὶ ἂν τὸν ἔχετε εἰς τὸ φρέσκον (φυλακὴ) ἀδίκως ταλαιπωρεῖται».

Δημοσιεύονται καὶ ἄλλα τινα ἔγγραφα σχετικὰ μὲ τὴν ὑπόθεσιν, καὶ τέλος ἡ ἄνω ἐπιτροπὴ ἀποφαίνεται ἀθῶον τὸν Ἐπίσκοπον ἐφ' ὅσον δὲν ἔδωκεν ἔγγραφον ἄδειαν ὡς καὶ τὸν ἱερέα «βιασμένον ἀπὸ τὸν Στρατηγόν», τὸ δὲ ἀνδρόγυνον, ὁ σύζυγος νὰ μεταβῇ εἰς τὴν Μοῦνην Μ. Σπηλαίου «καὶ νὰ δουλέψῃ ἐκεῖ ἀμισθεὶ ἓνα ἔτος δολόκληρον, ἢ γυνὴ νὰ σταλθῇ εἰς τὸ Κζλογράδικον μοναστήριον τὸ εὐρισκόμενον πλησίον τῆς πόλεως Ἀνδριτσαινῆς ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Φαναρίου καὶ τελειωθέντος τοῦ χρόνου τότε πάλιν τὸ Ὑπουργεῖον ἂς ποιήσῃ ὅσα εἰς αὐτὴν τὴν ὑπόθεσιν συντείνουσι».

Τὸ ὑπ' ἀριθ. 15 ἔγγραφον εἶναι τοῦ Ὑπουργείου τῆς Θρησκείας ἀπὸ 4 Ἀπριλ. 1825 ὑπογραφόμενον «ἐν ἀπυσιᾷ τοῦ Ὑπουργοῦ ὁ Γενικὸς Γραμματεὺς Ἀγαθ. Μιλτιάδης» ἀπευθυνόμενον πρὸς τὸ Ἐπαρχεῖον καὶ Δημογέροντας Λακεδαιμόνος ὡς καὶ πρὸς τοὺς Ἀρχιερεῖς Μαλταίνης, Ῥέοντος, Τριπύλεως, Βρεσθίνης, Μαΐνης, Ἀρδαμερίου, Ἀμυκλῶν, δι' οὗ ἀγγέλεται ὁ ἐνδοξος θάνατος τοῦ Ἰω. Μαυρομιχάλη ἐν Νεοκάστρω καὶ ἐντέλλονται ἵνα τελέσωσιν ὑπὲρ αὐτοῦ δημόσια μνημόσυνα. Ὡς γνωστὸν ὁ Ἰω. Μαυρομιχάλης ἦτο εἰς ἓκ τῶν δύο πεσόντων υἱῶν τοῦ Πετρόμπεη, τοῦ ἐτέρου Ἠλία πεσόντος ἐν Καρύστῳ.

Διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 1258 ἀπὸ 30 Ἀπριλίου 1825 ἐκ Ναυπλίου ἐγγράφου τοῦ Ὑπουργείου Θρησκευμάτων ὅπερ ὑπογράφει ὁ Γενικὸς Γραμματεὺς Ἀγαθ. Μιλτιάδης εἰδοποιοῦνται οἱ ἡγούμενοι τῶν Μονῶν ἔτι ὁ Χαριουπόλεως Δανιὴλ διωρίσθη ἵνα συνάξῃ τὰ κανονικὰ ἐκκλησιαστικὰ εἰσοδήματα καὶ νὰ παραδώσῃ καθαρὸν λογαριασμόν εἰς τὸ Ἐθνικὸν Ταμεῖον.

Ἐτερον ἔγγραφον ἀπὸ 3 Μαΐου 1825 τοῦ Ὑπουργείου Θρησκευμάτων ὑπογραφόμενον ὑπὸ τοῦ Ὑπουργοῦ Δαμαλῶν Ἰωαν. πρὸς τὸν Χαριουπόλεως Δανιὴλ καὶ πρὸς τὸν Ἀρδαμερίου Ἰγνάτιον, ἕτερον ὅμοιον τοῦ Ἐκτελεστικοῦ σώματος ἀπὸ 23 Μαΐου 1825 πρὸς τοὺς Ἐπισκόπους Παροναξίας, Φερσάλων¹, Ῥέοντος, Κορινθίων, Τριπύλεως καὶ ὅμοιον τοῦ Ὑπουργοῦ τῆς Θρησκείας Δαμαλῶν Ἰωαν. ἀπὸ 27 Μαΐου 1825 πρὸς τὸν Παμφίλου Κύριλλον, δι' ὧν ἐντέλλονται ἵνα περιοδεύσωσι καὶ παρασίσωτιν εἰς τοὺς κατοίκους τὸν κίνδυνον τῆς πατρίδος καὶ παρακινήσωσι τὸν λαὸν νὰ τρέξῃ κατὰ τῶν ἀπίστων, «ἐρεθίζοντες τὰ πνεύματα τῶν Ἑλλήνων εἰς θυμὸν καὶ ἐκδίκησιν κατὰ τῶν τυράννων καθότι πνέ-

1. Εἶναι ὁ Φαναρίου καὶ Φερσάλων Γεράσιμος Τοποτηρητῆς Σαλῶνων. Ἰδὲ Οἰκονόμου ἐνθ. ἀνωτ. σελ. 22.

ουσα ἢ πατρὶς ἡμῶν ἤδη τὰ λείψια κινδυνεύομεν ἅπαντες νὰ ἐξανδραποδισθῶμεν».

Ἐγγραφὸν ἀπὸ 10 Ὀκτωβρίου 1825 τοῦ Χαριουπόλεως Δανιὴλ πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον τῆς Θρησκείας δι' οὗ εἰδοποιεῖ ὅτι μετὰ τὴν διασπορὰν τῆς ἐπαρχίας του κατέφυγεν εἰς τὴν πατρίδα του Μάνην καὶ ὅτι ἐπέστρεψεν ἤδη εἰς τὴν ἐπαρχίαν του ὅπου εὔρε τὰς πλείστας Ἐκκλησίας: κεκαυμένας ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ. Ὁμοίον τοῦ Παμφίλου Κυρίλλου ἀπὸ 12 Ὀκτωβρ. 1825 ἐκ Ναυπλίου πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον τῆς Θρησκείας δι' οὗ γνωρίζει ὅτι ἐπιδραμόντες οἱ ἐχθροὶ ἄλλους ἐφόνευσαν ἄλλους ἠχμαλώτισαν καὶ μόνον δύο χωρία διεσώθησαν «ἐμὲ τέλος πάντων ἐφυγάδευσαν κακῶς ἔχοντάς καὶ τὸν ἔσχατον χιτωνίσκον καταλιπόντα», καὶ ζητεῖ νὰ τεθῶσιν εἰς τὴν δικαιοδοσίαν του καὶ τὰ 3 - 4 χωρία τῆς χηρεούσης ἐπισκοπῆς Μαλτζίνης.

Ἐτερον ἔγγραφον πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον τῆς Θρησκείας ἀπὸ 10 Δεκεμ. 1825 ἐκ Ναυπλίου τῆς ἐπὶ τοῦ δανείου ἐπιτροπῆς ἀποτελουμένης ἀπὸ τὸν Βρεσθένης Θεοδώρητον Μιχαὴλ Ἰατρὸν καὶ Γκίκιαν Καρακατσάνην, δι' οὗ αἰτοῦνται ἵνα συνέλθωσιν ἐν Ναυπλίῳ ἅπαντες οἱ Ἀρχιερεῖς καὶ ἱερεῖς καὶ προσφέρωσιν ὑπὲρ τῆς πατρίδος δύο χιλιάδας, βεβαίως γρόσια διότι τὸ ἔγγραφον δὲν ἀναγράφη τοῦτο. Ἐκ τῶν ἐγγράφων μανθάνομεν ὅτι κατὰ τὸ 1823 Ὑπουργὸς τῆς Θρησκείας ἦτο ὁ Ἀνδρυσῆς Ἰωσήφ καὶ Γενικὸς Γραμματεὺς ὁ ἀρχιμ. Δανιὴλ Γεωργόπουλος, κατὰ τὸ 1825 Ὑπουργὸς ἦτο ὁ Δαμαλῶν Ἰωνᾶς δ' εἶτα Ἡλείας καὶ Κορίνθου[†] καὶ Γενικὸς Γραμματεὺς ὁ Ἀγαθόνικος Μιλιτιάδης ὅστις ἄγνωστον ἂν ἦτο Κληρικὸς, προσονομάζεται δὲ τὸ Ὑπουργεῖον ἄλλοτε τῆς Λαυρείας ἄλλοτε τῆς Θρησκείας. Ἐν τέλει δημοσιεύονται αὐτόγραφα τῶν ὑπογραφῶν τοῦ Δαμαλῶν Ἰωνᾶ καὶ τοῦ Βρεσθένης Θεοδώρητου.

Τοιοῦτο τὸ ἔργον τοῦ φιλοπόνου ἱστοριογράφου Πρωθιερέως, χρήσιμον εἰς τὰς περὶ τὴν Δακεδαμονίαν εἰδικῶς ἀσχολουμένους καὶ εἰς πάντα φιλόστορα.

† Ο ΘΕΣΣ ΑΛΙΩΤΙΔΟΣ ΚΑΙ ΦΑΝΑΡΙΟΦΕΡΣΑΛΩΝ
ΙΕΖΕΚΙΗΛ

Hans Lietzmann, Geschichte der Alten Kirche. I. Die Anfänge. Oktav. VII, 323 σ. Verlag von Walter de Gruyter und Co, Berlin und Leipzig 1932, Geb. R M 7.

Γνωστότατος ἐκ τῶν πολυαριθμῶν καὶ πολυτιμοτάτων συγγραφῶν αὐτοῦ ὁ Καθηγητῆς Hans Lietzmann, ἀναγομένων ἰδίως εἰς τὴν Καινὴν Διαθήκην καὶ εἰς τοὺς πρώτους τοῦ Χριστιανισμοῦ αἰῶνας, δωρο-

φορεῖ τῇ θεολογικῇ ἐπιστήμῃ τὴν Ἱστορίαν τῆς Ἀρχαίας Ἐκκλησίας. Σκοπὸς αὐτοῦ ἐστὶν ἵνα ἐξετάσῃ καὶ ἐκθέσῃ τὴν ἀπὸ τῶν ἀργῶν τοῦ Χριστιανισμοῦ μέχρι τέλους τοῦ στ' αἰῶνος Ἱστορίαν εἰς πέντε Τόμους. Τούτων ὁ πρῶτος ἀνωτέρω ἀναγραφεῖς τόμος, ἀφιερωμένος εἰς τὸν ἀειμνηστον Ἀδόλφον Harnack, τὸν ἀκάματον ἐκκλησιαστικὸν ἱστοριοδίφην καὶ εἰς τὸν ἐπάμιλλον αὐτῷ Κάρολον Müller, ἐπὶ τῇ 80ετηρίδι αὐτοῦ, περιλαμβάνει τὴν μέχρι τῶν μέσων τοῦ 6' αἰῶνος Ἱστορίαν, ἥτοι τὴν Ἀποστολικὴν καὶ τὴν μεταποστολικὴν περίοδον, συμπεριλαμβάνει δὲ καὶ τὴν ἐκθεσὶν τῆς Ἱστορίας καὶ τῆς διδασκαλίας τῆς Γνώσεως.

Τὸ ἕλον ἔργον διαιρεῖ ὁ σ. εἰς 15 Κεφάλαια, ἐν τῷ πρώτῳ δ' ἐκτιθέμενος τὴν κατάστασιν τῆς Παλαιστίνης, ἀπὸ τῆς Ρωμαϊκῆς αὐτῆς κατακτήσεως, παρέχει ζωηρὰν περιγραφὴν τῶν χρόνων τῆς ἑλληνιστικῆς λεγομένης ἐποχῆς, τῆς τῶν Ἀσμοναίων καὶ τοῦ Ἡρώδου καὶ τῶν υἱῶν αὐτοῦ, ἐν τέλει δὲ τῆς τῶν ρωμαίων Προκουρατόρων. Ἐφεξῆς ἐν δευτέρῳ κεφαλαίῳ παρέχει τὴν εἰκόνα τῆς θρησκευτικῆς καὶ ἠθικῆς καταστάσεως τοῦ ἐν Παλαιστίνῃ Ἰουδαϊσμοῦ, ὑποδεικνύει τὴν πίστιν τῶν Ἰουδαίων εἰς τὴν Βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, τὰς Μεσσιανικὰς ἐλπίδας, τὰς θρησκευτικὰς μερίδας καὶ ὀργανώσεις τῶν Φαρισαίων Σαδδουκαίων. Ἑσσαίων καὶ ἄλλων, ὡς καὶ τὴν εἰς αὐτὰς ἀναφερομένην φιλολογίαν. Τὸ τρίτον κεφάλαιόν ἐστὶν ἀφιερωμένον εἰς τὸν Ἰωάννην τὸν Πρόδρομον, τὸ ἔργον τὸν θάνατον καὶ εἰς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, ἀπὸ δὲ τοῦ τετάρτου εἰσέρχεται ὁ σ. εἰς τὴν ἐξιστόρησιν τῶν κατὰ τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν. Καθορίζων τὴν ἀξίαν τῶν πηγῶν τῆς Ἱστορίας αὐτοῦ, καίτοι μετὰ δυσπιστίας ἀναφέρεται εἰς τὴν ἀπόλυτον αὐτῶν ἱστορικότητα, καὶ ὀρθολογιστικῶς αὐτὰς μεταχειριζόμενος, ἐκτίθησιν, οὐχ' ἤττον, ἐπὶ τῇ βάσει ἰδίως τοῦ κατὰ Μάρκον Εὐαγγελίου τὰ εἰς τὸν Κύριον ἀναφερόμενα γεγονότα, τὸν Σταυρικὸν θάνατον καὶ τὰς μετὰ τὴν ἀνάστασιν ἐμφανίσεις, καὶ ἐν τῷ ἐφεξῆς κεφαλαίῳ τὴν ζωὴν τῆς πρώτης χριστιανικῆς Κοινότητος ἐν Ἱερουσόλυμοις, τοὺς κατὰ τῶν χριστιανῶν διωγμοὺς ἐκ μέρους τῶν Ἰουδαίων, τὸ μαρτύριον τοῦ Ἀρχιδιακόνου Στεφάνου, τὴν ἀνὰ τὴν Παλαιστίνην διάδοσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ, οὐτινος κέντρον ὑπῆρξε τότε ἡ Ἱερουσαλήμ.

Μέλλων ἐφεξῆς νὰ ἐκθέσῃ τὰ κατὰ τὴν ἀποστολικὴν δρᾶσιν τοῦ Παύλου, περιγράφει τὴν Ἰουδαϊκὴν διασπορὰν καὶ τὴν θρησκευτικὴν καὶ ἠθικὴν κατάστασιν τῶν ἐκτὸς τῆς Παλαιστίνης Ἰουδαίων, τὰς ἐκασταχοῦ ἀντισημητικὰς ταραχὰς, τὸν ἐξελληνισμόν τῶν Ἰουδαίων, τὴν Ἀλεξανδρινὴν ἐξηγητικὴν Σχολήν, τὰ κατὰ τὸν Φίλιωνα καὶ τὰ

φιλοσοφικὸν αὐτοῦ σύστημα καὶ καθόλου τὴν ἑλληνικὴν ὀργάνωσιν τῆς Συναγωγῆς τῆς διασποράς. Τὸ Τον κεφάλαιον ἀφιερᾷ ὁ σ. εἰς τὸν Ἀποστολὸν τῶν ἔθνῶν Παῦλον καὶ τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ, τὰς ἀποδημίας αὐτοῦ καὶ τοὺς ἀγῶνας κατὰ τῶν Ἰουδαίων καὶ ἐν γένει τὴν σχέσιν αὐτοῦ πρὸς τὸν Νόμον καὶ τὸν Ἰουδαϊσμόν. Περαιτέρω ἐκτίθεται ἡ ἱστορία τῶν χριστιανικῶν ἀποστολικῶν Κοινοτήτων, τὸ πρόβλημα περὶ τῶν δούλων καὶ περὶ τοῦ γάμου, καὶ ἐν γένει ἡ θρησκευτικὴ καὶ ἠθικὴ τῶν χριστιανῶν ζωὴ, ἐν δὲ τῷ ἐφεξῆς κεφαλαίῳ ἐξεκινῶνται ἡ θρησκευτικὴ ζωὴ γενικῶς ἐν τῷ Ῥωμαϊκῷ Κράτει, ἐν μέσῳ τοῦ ἐποίου ἀνεφύοντο αἱ χριστιανικαὶ παροικίαι. Περιγράφεται ἰδίως ἡ θρησκευτικὴ κατάστασις τῆς Μικρασίας, ἣτις ὑπῆρξεν ἡ πρώτη κοιτίς τοῦ ἑλληνικοῦ χριστιανικοῦ πολιτισμοῦ. Μετὰ τοῦτο ἐκτίθεται ἡ πτώσις τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ καὶ ἡ ἐξαφάνισις τοῦ Ἰουδαϊζόντος χριστιανισμοῦ, αἱ Ἰουδαϊκαὶ ἐπαναστάσεις καὶ ἡ καταστροφὴ τῆς Ἱερουσαλήμ, αἱ Ἰουδαϊζουσαι αἵρέσεις.

Ἐισερχόμενος ὁ σ. ἀπὸ τοῦ 11ου κεφαλαίου εἰς τὴν μεταποστολικὴν ἐποχὴν περιγράφει τὸν πρῶτον ἐπὶ Νέρωνος διωγμὸν κατὰ τῶν Χριστιανῶν, τὰς ἐν Κορίνθῳ ἀνωμαλίας, εἰς ἃς ὀφείλεται ἡ πρώτη Ἐπιστολὴ τοῦ Κλήμεντος, τὴν ἐσωτερικὴν ὀργάνωσιν τῆς ἐν Ῥώμῃ Ἐκκλησίας καὶ τὴν Χριστιανικὴν φιλολογίαν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Ἰδιαιτέρα κεφάλαια ἀφιερᾷ εἰς τὸν Ἰωάννην τὸν Εὐαγγελιστὴν καὶ τὸν Ἰγνάτιον Ἀντιοχείας, τέλος ἐν τοῖς δυοῖς τελευταίοις κεφαλαίοις ἐξετάζει τὰ κατὰ τὸν Μαρκίωνα καὶ τὴν ψευδώνυμον Γνώσιν, τὴν διδασκαλίαν καὶ τὰ συστήματα αὐτῶν. Ἐπισυνάπτει δὲ τὴν φιλολογίαν τῶν σπουδαιοτέρων συγγραμμάτων καὶ πινάκα ὀνομάτων.

Τοιοῦτον ἐν γενικωτάταις γραμμαῖς τὸ περιεχόμενον τοῦ α'. Τόμου τῆς Ἱστορίας τῆς Ἀρχαίας Ἐκκλησίας, περιέχοντος τὰς ἀρχὰς τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἡ ἔκθεσις ἐστὶν ἐπίτομος καὶ περιληπτικὴ, ἀλλ' ὁ σ. εἰσέρχεται εἰς τὰ λεπτομερείας, μὴ παραπέμπων ἀπλῶς εἰς τὰ γεγονότα ὡς γνωστὰ καὶ δεδομένα. Πρὸςπαθεὶ δὲ νὰ εἶναι ἀντικειμενικός. Κατὰ τὸ ἀνωτέρω παρατεθὲν διάγραμμα μαρτυρεῖ ὅτι ὁ σ. ἠκολούθησεν ἰδίαν, ἐν πολλοῖς πρωτότυπον, ἔκθεσιν τοῦ ἱστορικοῦ ὕλικου, ἔχων δὲ ὑπ' ὄψει τὰ συμπεράσματα σχετικῶν ἐρευνῶν διεφώτισε πλεῖστα σημεῖα, ἰδίως δὲ τὴν πολιτικὴν, τὴν οἰκονομικὴν καὶ τὴν θρησκευτικὴν κατάστασιν τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ καὶ τὴν σημασίαν τῆς προπαγάνδας αὐτοῦ ἐν τῷ Ἰουδαϊκῷ Κράτει. Ἄξιον δ' ἐξάρσεως ἐστὶ καὶ τοῦτο τὸ προσὸν τῆς προκειμένης συγγραφῆς, ὅτι ἐν αὐτῇ ὁ Χριστιανισμὸς ἐμφανίζεται οὐχὶ ὡς κοινωνικὴ, πολιτικὴ ἢ φιλοσοφικὴ κίνησις, ἀλλ' ὡς

Θρησκεία. Ἐν τούτῳ δὲ συνίσταται ἡ ἰδιαιτέρα ἀξία αὐτῆς.

Albert Ehrhard, Die Kirche der Märtyrer. Ihre Aufgaben und Ihre Leistungen, München, Verlag Josef Kösel und Friedrich Pustet, 1932. Cr. 8° XII+412, R. M. 10

Ὁ συγγραφεὺς τῆς προκειμένης Ἱστορίας τῆς Ἐκκλησίας τῶν Μαρτύρων Σεβ. Α. Ehrhard ἀπολαύει, λίαν δικαίως, μεγάλου κύρους ὡς ἐκκλησιαστικὸς ἱστοριοδίφης, διότι πολλὰ καὶ πολύτιμα μέχρι τοῦδε ἐδημοσίευσεν ἔργα, ἀναφερόμενα εἰς τὴν ἀρχαίαν, ἰδίως ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν. Ἐν τῇ σειρᾷ τῶν ὑπὸ τοῦ «Καθολικοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ Συνδέσμου» τοῦ Μονάχου ἐκδιδομένων πραγματειῶν παρατίθεται ἡ ἀνωτέρω συγγραφή, ἣτις, κυρίως εἰπεῖν, εἶναι εὐρυτέρα καὶ ἐπιστημονικωτέρα ἀνάπτυξις τοῦ λόγου, ὃν ἔ Α. Ehrhard, πρὸ εἰκοσαετίας ἀπήγγειλεν ἀναλαμβάνων τὴν πρυτανείαν τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Στρασβούργου (*Das Christentum im römischen Reiche bis Konstantin, Seine äussere Lage und innere Entwicklung, Strasburg 1911*).

Τὴν ὅλην συγγραφὴν διαιρεῖ εἰς τρία μέρη, μετὰ Ἐισαγωγὴν ἐν ἣ ἡρακτηρίζει τὸν 2ον καὶ 3ον αἰῶνα ὡς ἐποχὴν τῆς πρώτης διαμορφώσεως τῆς καθόλου Ἐκκλησίας. Καὶ ἐν μὲν τῷ πρώτῳ μέρει ἐκτίθησι τὴν ἱστορίαν τῶν Διωγμῶν ὡς ἱστορίαν τῆς ἀμύνης τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐναντίον τῶν ἐθνικῶν ὄχλων καὶ τῆς Ρωμαϊκῆς Πολιτείας, ἐν τῷ δευτέρῳ τὴν ἱστορίαν τῆς ἀποκρούσεως τῶν αἱρέσεων καὶ διαστροφῶν τοῦ Χριστιανισμοῦ ἰδίως ὑπὸ τῶν Γνωστικῶν καὶ τῶν Μοντανιστῶν καὶ τέλος ἐν τρίτῳ μέρει τὴν ἐσωτερικὴν διοργάνωσιν καὶ ἀνάπτυξιν τῆς Ἐκκλησίας.

Τὸ πλῆθος τῶν κατὰ τελευτάτα ἔτη δημοσιευθέντων κειμένων τῶν σχετικῶν πρὸς τοὺς διωγμούς, ὡς ἄριστα ἐχρησιμοποιήθη ὑπὸ τοῦ σ. ἵνα ἐξεικονισθῇ πιστῶς ἡ ἡρωϊκὴ ἐποχὴ τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ ἐκτεθῶσι μὲν οἱ λόγοι τῶν διωγμῶν καὶ αἱ αἰτίαι αὐτῶν, διαφωτισθῶσι δὲ αἱ λεπτομέρειαι αὐτῶν. Λίαν δὲ ἔρθῶς ὁ σ. καθώρισε τὴν νομικὴν βάση τῶν διωγμῶν ἐκ μέρους τῆς Ρωμαϊκῆς Πολιτείας διὰ τῆς ἀναλύσεως τῆς ἐπιστολῆς τοῦ αὐτοκράτορος Τραϊανοῦ πρὸς Πλίνιον τὸν νεώτερον, διοικητὴν τῆς Βιθυνίας. Ἡ ζωνηρὰ ἀφήγησις τοῦ σ. ἐμφανίζει πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τοῦ ἀναγνώστου τὰς δραματικὰς λεπτομερείας τῶν διωγμῶν ἀπὸ τοῦ Νέρονος μέχρι τοῦ Διοκλητιανοῦ καὶ τὰς ἱερὰς μορφὰς τῶν ἡρώων τῆς χριστιανικῆς πίστεως μαρτύρων, προκαλεῖ δὲ βα-

θυτάτην συγκίνησιν ἢ ἐκθεσις τῆς θρησκευτικῆς ζωῆς τῶν χριστιανῶν ἐν ταῖς Κατακόμβαις.

Καὶ τὴν μὲν ἱστορίαν τῶν διωγμῶν ἐκτίθησιν, ὡς εἶπομεν, ὁ σ. ὡς ἄμυναν τοῦ Χριστιανισμοῦ κατὰ τῶν ἐθνικῶν ὄχλων καὶ τῆς Ρωμαϊκῆς Πολιτείας, τὴν δὲ ἱστορίαν ἐναντίον τοῦ Γνωστικισμοῦ καὶ τοῦ Μοντανισμοῦ ὡς ἀγῶνα αὐτοσυντηρήσεως. διότι ἢ ἐκ τῶν ἐχθρῶν τούτων κρίσις ὑπῆρξεν ἐξ Ἰσου μεγάλη πρὸς τὴν ἐκ τῶν ἐξωτερικῶν ἐχθρῶν κρίσιν. Ἐμπεριστατωμένη ἐστὶν ἡ ἔρευνα τῶν πηγῶν τῆς ἱστορίας τοῦ Γνωστικισμοῦ, ὃν διαίρει εἰς τὰς ἐξῆς κατηγορίας α) οἱ Ἀνατολικοὶ Γνωστικοί, β) οἱ ἑλληνιστικοὶ (ellenistische) καὶ γ) οἱ κυρίως χριστιανοὶ Γνωστικοί, τὴν δὲ κατὰ τοῦ ἐχθροῦ τούτου πάλιν διακρίνει εἰς ἐκκλησιαστικὴν γενικῶς καὶ εἰς θεωρητικὴν διὰ συγγραμμάτων. Ἐξ Ἰσου λεπτομερῆς εἶναι ἡ ἀφήγησις καὶ τῆς ἱστορίας τοῦ Μοντανισμοῦ.

Ἰδιαιτέρας προσοχῆς ἀξίον ἐστὶ τὸ γ'. τμήμα τῆς συγγραφῆς, ἐν ᾧ τὴν ἐσωτερικὴν διοργάνωσιν καὶ ἀνάπτυξιν τῆς Ἐκκλησίας ἐκτίθησιν ὁ σ. ὡς αὐτοδιαμόρφωσιν (Selbstgestaltung) τῆς «Καθολικῆς Ἐκκλησίας ὡς φορέως τῆς χριστιανικῆς παγκοσμίου θρησκείας». Μετὰ τὴν ὑπόδειξιν τῶν σχέσεων Ἑλληνισμοῦ καὶ Χριστιανισμοῦ ἐκτίθησιν τὴν πορείαν τῆς ἀναπτύξεως τῆς καθολικῆς ἐκκλησιαστικῆς ἰδέας, τῆς ἀναπτύξεως τῆς διδασκαλίας τῆς λατρείας, τοῦ ἐσωτερικοῦ καθόλου βίου τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς θρησκευτικῆς καὶ ἠθικῆς ζωῆς τῶν χριστιανῶν. Τὴν ἑλὴν ἀφήγησιν καταλήγει διὰ τῆς ἐκθέσεως τῶν ἀπαρχῶν τοῦ νέου χριστιανικοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς πραγματοποιήσεως ἀνωτέρας, ἀπὸ ἐπόψεως πνευματικῆς καὶ ἠθικῆς, ζωῆς τῆς ἐκχριστιανισομένης ἀνθρωπίνης κοινωνίας.

Τοιαύτην φαιεὶν καὶ ἀριστοτεχνικὴν ἐπιλόπνησεν ὁ σ. τὴν εἰκόνα τῆς «Ἐκκλησίας τῶν Μαρτύρων». Φυσικῶς καὶ ἀδιάστως ἐμφανίσας ἀλληλένδετα τὰ γεγονότα ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους τῆς συγγραφῆς, ἐχρωμάτισε τὴν εἰκόνα ταύτην διὰ τῶν γνησίων τῆς πραγματικότητος χρωμάτων καὶ παρουσίασεν οὐ μόνον τὴν ἐξωτερικὴν πορείαν ἀλλὰ καὶ τὴν ἀληθῆ ἔννοιαν τῶν γεγονότων, δι' ὧν συναπαρτίζεται ἡ εἰκὼν τῆς «Ἐκκλησίας τῶν Μαρτύρων». Πᾶσαν λεπτομέρειαν καὶ πᾶσαν κρίσιν ἐπὶ τῶν γεγονότων ἐστήριξεν ὁ σ. ἐπὶ τῶν πηγῶν καὶ τῶν μαρτυριῶν, ἀλλ' ἐν τέλει μόνον τῆς συγγραφῆς παρέθηκεν ὀλίγας σημειώσεις. Ἡ ἐκθεσις ἐστὶ ζωνρὰ καὶ παραστατικὴ, ἀδιάπτωτον διακρατοῦσα τὴν προσοχὴν τοῦ ἀναγνώστου.

Otto Bardenheuer, Geschichte der altkirchlichen Literatur,

V Band, Freiburg im B. 1932.— Διὰ τοῦ τόμου τούτου ἔ'Αποστολικὸς πρωτονοτάριος καὶ καθηγητῆς τῆς Θεολογίας ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τοῦ Μονάχου Ο. Bardenhewer συμπληροῖ τὸ πολῦτιμον ἔργον αὐτοῦ περὶ τῆς ἀρχαίας ἐκκλησιαστικῆς φιλολογίας, ἣν περιληπτικῶς ἔχει ἐκθέσει καὶ ἐν τῷ ἐπανελημμένῳ ἐκδοθέντι ἀρίστῳ Ἐγχειριδίῳ τῆς Πατρολογίας. Ἐν τῷ παρόντι Β'. τόμῳ ἀρχόμενος ὁ σ. ἀπὸ τοῦ 5. αἰῶνος καταλήγει εἰς τὸ τέλος τῆς πατρολογικῆς περιόδου, ἥτις διαφόρως ὑπὸ τῶν πατρολόγων δριζέται. Ὅρθῶς δὲ ὁ σ. φρονεῖ ὡς καὶ ἐν τῇ Εἰσαγωγῇ τοῦ Α'. τόμου ἀπέδειξεν ὅτι τὴν πατρολογικὴν περίοδον τῆς μὲν ἑλληνικῆς ἐκκλησιαστικῆς φιλολογίας κλείει ὁ ἀγ. Ἰωάννης Δαμασκηνός († πρὸ τοῦ 754), τῆς δὲ λατινικῆς ὁ Ἰσίδωρος Σεβίλλης († 636). Ἀμφότεροι ἐξεπροσώπησαν τὴν ἀρχαίαν πατρολογικὴν φιλολογίαν ἅμα δὲ καὶ τὴν εἰσοδὸν εἰς τὴν μετ' αὐτὴν ἀρξαμένην περίοδον. Ἐκτὸς δὲ τῆς ἑλληνικῆς καὶ τῆς λατινικῆς φιλολογίας ὁ σ. ἐξετάζει καὶ τὴν ἀρμενικὴν ἐκκλησιαστικὴν φιλολογίαν, ἀξίαν πολλοῦ λόγου. Τὴν ἐκθεσὶν τῆς ἑλληνικῆς ὡς καὶ τῆς ἀρμενικῆς φιλολογίας διαιρεῖ εἰδολογικῶς, τὴν δὲ τῆς λατινικῆς κατὰ ἐθνότητα (Ἴταλοί, Ἀφρικανοί, Γάλλοι, Ἴσπανοί) τῶν ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων.

Pauluskommentare aus der griechischen Kirche. Aus Katenen handschriften gesammelt und herausgegeben von Dr. Karl Staab, o. ö. Professor der neutestamentlichen Exegese an der Universität Würzburg. (Neutestamentliche Abhandlungen, hrsg von M. Meinertz, Band 15) 1933. Münster Aschendorff. XLVIII, 674 S., RM. 31. 85.

Ἐν τῇ σειρᾷ τῶν ὑπὸ τοῦ Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Münster κ. Μ. Meinertz ἐκδομένων πραγματειῶν περὶ τῆς Καινῆς Διαθήκης ἀποτελεῖ τὸν XV τόμον ἡ ἀνωτέρω πραγματεία, φιλοπονηθεῖσα ὑπὸ τοῦ Δρς Καρόλου Staab Καθηγητοῦ τῆς ἐξηγήσεως τῆς Καινῆς Διαθήκης ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Würzburg. Οὗτος μετὰ δεκαετεῖς ἐρεῦνας ἐπὶ τῶν ἐξηγητικῶν σ ε ι ρ ῶ ν εἰς τὴν Καινὴν Διαθήκην καὶ δὴ τὰς Ἐπιστολάς τοῦ Παύλου κατώρθωσε νὰ παρασκευάσῃ τὴν ἀνωτέρω συλλογὴν, ἀξίαν ἀληθῶς πολλῆς προσοχῆς. Ἦδη δὲ δι' εἰδικῆς πραγματείας «Die Pauluskatenen nach den handschriftlichen Quellen untersucht Rom 1926, ἐξήτασε τὰς χειρογράφους πηγὰς, ἐφ' ὧν τὴν ἐπιστημονικὴν αὐτοῦ ἐργασίαν ἐστήριξε. Σκοπὸς τῆς ἐργασίας αὐτοῦ ὑπῆρξεν ὅπως τὰ ἐν τοῖς χειρογράφοις κώδιξιν ἀποκείμενα ἑρμηνευτικὰ σχόλια εἰς τὰς ἐπιστολάς τοῦ Ἀπ. Παύλου συναγάγῃ καὶ προ-

σαγάγη εἰς φῶς. Ἐξαιρέσει τῶν γνωστῶν σχολίων τοῦ ἀγ. Ἰωάννου Χρυσοστόμου καὶ Θεοδορήτου καὶ ἄλλων δευτερευόντων ἐρμηνευτῶν υπάρχουσι ἐπι ἀνεκδότα σχόλια, ἀλλὰ καὶ τὰ ἐκδεδομένα χρήζουσι κριτικῆς ἐρεύνης. Εἰς διαφόρους βιβλιοθήκας τῆς Εὐρώπης ἀπέκινται ἐρμηνευτικαὶ σειραί. Ἐν τῇ Ἑθνικῇ Βιβλιοθήκῃ Ἀθηνῶν λ. χ. περιέχουσι τοιαύτας σειρὰς πέντε κώδικες.

Ὁ κ. K. Staab μελετήσας ἐπισταμένως τὰς τ' ἐκδεδομένας καὶ τὰς ἀνεκδότους σειρὰς συνεκέντρωσε μετὰ πολλῆς τῆς ἐπιμελείας καὶ ἀκριβείας τὰς εἰς τὰς ἐπιστολάς τοῦ Ἀπ. Παύλου ἀναγομένας τῶν ἐξῆς συγγραφέων, Διδύμου τοῦ Τυφλοῦ (περὶ τὰ 313—398), Εὐσεβίου Ἐμέσης († περὶ τὸ 359), Ἀνακίου Καισαρείας († 366), Ἀπολλιναρίου Λαοδικείας (περὶ τὰ 310—392), Διοδώρου Ταρσοῦ († περὶ τὸ 392) Θεοδώρου Μοφουεστίας (350—428), Σιθηριανοῦ Γαβάλων († μετὰ τὸ 409) Γενναδίου ΚΠόλεως († 471) Οἰκουμενίου Τρίκκης (στ. αἰῶνος) Φωτίου ΚΠόλεως (820—891), Ἀρέθα Καισαρείας (860—940). Περὶ τῶν χειρογράφων κωδίκων ἐν οἷς σῶζονται αἱ σειραὶ τούτων παρέχει ὁ K. Staab λεπτομερεῖς πληροφορίας, εἶτα δὲ παρατίθησι κατὰ τὴν ἀνωτέρω χρονολογικὴν σειρὰν τὰ κείμενα ἐκάστου συγγραφέως, διαφέροντα ἀλλήλων κατὰ τῶν ἀριθμῶν. Ταῦτα δὲ ὡς εἰκὸς ἀναφέρονται εἰς τὴν ἐρμηνείαν ὀρισμένων καὶ μεμονωμένων χωρίων τῶν Ἐπιστολῶν τοῦ Ἀπ. Παύλου. Ἐν συνοπτικῷ πίνακι μετὰ τὰ κείμενα ὑποδεικνύεται ἡ ἐρμηνεία εἰς ἕκαστον τῶν χωρίων κατὰ κεφάλαιον καὶ στίχον τῶν Ἐπιστολῶν.

Ὁ φιλόπονος συγγραφεὺς καὶ ἐκδότης τῆς πολυτιμοτάτης ταύτης ἐρμηνευτικῆς συλλογῆς ἐπέγραψεν ἐν ἐπικεφαλίδι αὐτῆς τὸ χωρίον «Συναγάγετε τὰ περισσεύματα κλάσματα ἵνα μὴ τι ἀπόληται» (Ἰω. 6, 12). Καὶ ἀληθῶς διὰ τῆς φιλοπονίας αὐτοῦ συνήγαγε μεγίστης ἀξίας περισσεύματα ἐκ τῆς ἀρχαίας ἐκκλησιαστικῆς φιλολογίας, δι' ὧν τινες τῶν ἀνωτέρω ἀναγραφέντων συγγραφέων ἐμφανίζονται ὡς ἀριστοὶ καὶ δεκτικῶτατοι ἐρμηνευταί. Ἰδίως καταπλήρωσε τοῦ Μ. Φωτίου Πατριάρχου ΚΠόλεως καὶ τὸ πλῆθος τῶν ἐρμηνευτικῶν χωρίων καὶ ἡ βαθύνοια τῆς ἐρμηνείας καὶ ἡ κριτικὴ δύναμις. Ἐκ τῶν ὑπερεξακοσίων σελίδων τοῦ τόμου τὰς διακοσίας περίπου (470—652) κατέχει ἡ πολυτιμος ἐρμηνευτικὴ σειρὰ τοῦ Φωτίου. Ἀλλὰ, καθόλου εἰπεῖν, τὸ ἀνωτέρω ἔργον τοῦ κ. K. Staab ἀποτελεῖ νέον καὶ ἀνεκτίμητον ἀπόκτημα τῆς ἐκκλησιαστικῆς φιλολογίας, ἀξίον πάσης προσοχῆς. Κεκρυμμένοι ἐν τοῖς χειρογράφοις κώδιξι θησαυροὶ ἀπεκαλύφθησαν δι' αὐτοῦ, γινόμενοι κοινὸν κτῆμα. Οἱ ἐξηγηταὶ καὶ ἐρμηνευταὶ τῶν Γραφῶν, οἱ πα-

τρολόγοι καὶ ἐκκλησιαστικοὶ ἱστορικοὶ ἔχουσιν ἐν τῷ ἀνωτέρῳ ἔργῳ νέα κείμενα καὶ νέας πηγὰς.

Τιμοθέου Πυθαγόρου Θέμελη, Ἀρχιεπισκόπου Ἰορδάνου καὶ Πατριαρχικοῦ Ἐπιτρόπου ἐν Βηθλεέμ, Ἡ Ἱερουσαλήμ καὶ τὰ μνημεῖα αὐτῆς, Ἐν Ἱεροσολύμοις 1. 32, σ. 1456. Ὁ σ. ἀπὸ ἐτῶν ἀσχολούμενος καὶ περὶ ἄλλας μὲν ἐπιστημονικὰς μελέτας, ἀναφερομένας εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων, εἰδικώτερον δὲ εἰς τ' ἀρχαιολογικὰ τῆς Ἱερουσαλήμ μνημεῖα, κατήρτισε τὸ ἀνωτέρω πολῦτιμον ἔργον, ὅπερ διηρημένον εἰς δέκα κεφάλαια ἐξετάζει οὐ μόνον τὰ κυρίως μνημεῖα τῆς Ἱερουσαλήμ, ἀλλὰ καὶ τὰ ὀνόματα αὐτῆς, τοὺς λόφους, τὰς φάραγγας, τὰ τείχη, τὰς πύλας καὶ τοὺς πύργους, τοὺς ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ ἀναφερομένους τόπους, τοὺς τάφους, τὰ ὕδατα τῆς Ἱερουσαλήμ καὶ τὰς ἐντὸς καὶ ἐκτὸς Μονὰς αὐτῆς. Τὸ μείζον μέρος τῆς συγγραφῆς (σελ. 450 - 1085) εἶναι ἀφιερωμένον εἰς τὸν Ναὸν τῆς Ἀναστάσεως, διότι οὗτος ἀποτελεῖ τὸ σπουδαιότερον μνημεῖον τῆς Ἱερουσαλήμ. Ὁ σ. ἐχρησιμοποίησεν ἐπιστημονικῶς πᾶσαν τὴν ξένην φιλολογίαν, ἀλλ' ἐπὶ τόπου καὶ ἐπισταμένως μελετήσας τὰ μνημεῖα, παρέσχε τὴν μᾶλλον ἀπηκριβωμένην εἰκόνα τῆς Ἱερουσαλήμ ἀπὸ τοπογραφικῆς καὶ ἀρχαιολογικῆς ἐπόψεως. Εἶναι δὲ καταφανὴς ὁ ἐνθουσιώδης ζῆλος μεθ' οὗ διεξήγαγεν ὁ σ. τὸ πολύμοχθον τοῦτο καὶ ὀγκῶδες ἔργον, ὅπερ θὰ παραμείνῃ κτῆμα ἐς αἰετῶν ἑλληνικῶν γραμμῶν καὶ ὅπερ τιμᾷ τὸν τε συγγραφέα καὶ τὴν Ἐκκλησίαν Ἱεροσολύμων.

Κωνστ. Ν. Παπαμιχαλοπούλου, Ἡ Μονὴ τοῦ Ὄρους Σινᾶ. Ἐκδόσεις προνοῖα τοῦ Σεβασμιωτάτου Ἀρχιεπισκόπου Σινᾶ Πορφυρίου Γ' ὑπὸ τὴν ἐπιστάσιαν Γρηγορίου Παπαμιχαήλ Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου, Ἐν Ἀθήναις 1932. Πρὸ πολλοῦ συντεταγμένον τὸ σπουδαιότατον τοῦτο πόνημα τοῦ ἀειμνήστου Κωνστ. Παπαμιχαλοπούλου, εἶδε νῦν τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος, χάρις εἰς τὴν φιλομουσίαν τοῦ Σεβ. Ἀρχιεπισκόπου Σινᾶ Πορφυρίου. Ὁ ἀειμνήστος σ. δις ἐπεσκεφθεὶς τὸ Σινᾶ, δὲν ἠρκέσθη μόνον νὰ γράψῃ τὰς ἐντυπώσεις αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ ν' ἀνατρέξῃ εἰς τὸ ἱστορικὸν ἐνδοξον παρελθὸν τῆς Μονῆς. Διὰ τοῦτο τὸ πόνημα αὐτοῦ προσλαμβάνει ὅλως ἐξαιρετικὴν σημασίαν. Εἶναι ἀληθές ὅτι ὁ σ. δὲν ἔλαβεν ὑπ' ὄψει τοὺς ξένους γράψαντας περὶ τοῦ Σινᾶ. Ἐφρόνει ὅτι ἐκ τῆς ξένης περὶ τοῦ Σινᾶ φιλολογίας «ὅ Ἕλληγ ἀναγνώστης οὐδὲν θ' ἀρυσθῆ πληροῦν τὰς πνευματικὰς καὶ ψυχικὰς ἀξιώσεις αὐτοῦ καὶ οὐδὲν ἀπαλύτως θὰ εὕρῃ δι-

δακτικὸν περὶ τοῦ Σινᾶ (σ. ιγ'). Ἀλλά, κυρίως εἰπεῖν, ὁ μακαρίτης συγγραφεὺς δὲν ἀνέλαβε νὰ γράψῃ ἔργον ἐπιστημονικὸν ἐν τῇ κυρίᾳ ἐννοίᾳ τῆς λέξεως. Παρέσχε μὲν ἱστορικές, τοπογραφικάς, ἀρχαιολογικάς πληροφορίας, ἀλλὰ διὰ τοῦ χαρακτηρίζοντος αὐτὸν ἐνθουσιασμοῦ καὶ τῆς παραστατικῆς τοῦ λόγου δυνάμεως διέγραφεν ἑκλαμπρον εἰκόνα τοῦ Σινᾶ. Ἀπὸ τῆς πρώτης μέχρι τῆς τελευταίας σελίδος σκιαγραφεῖται καὶ χρωματίζεται ἡ εἰκὼν αὕτη, γοητεύουσα καὶ συναρπάζουσα τὸν ἀναγνώστην. Ἐγένετο δὲ λίαν ἐπιμελεημένη ἡ ἔκδοσις τοῦ πρωτοτύπου τούτου συγγράμματος, διακοσμηθέντος καὶ διὰ πολλῶν εἰκόνων, ζωηροτέρων καὶ παραστατικωτέρων καθιστωσῶν τὰς ὠραίας περιγραφὰς τοῦ μοναδικοῦ ἐκείνου ἱεροῦ τόπου καὶ τῆς ἐν αὐτῷ Μονῆς.

P. Paul Szczygiel, Das Buch Job übersetzt u. erklärt. σελ. 258. Bonn 1931 (P Hanstein). — Τὸ μετὰ χεῖρας ὑπόμνημα ἀποτελεῖ μέρος τῆς ὑπὸ τῶν καθηγητῶν Feldmann καὶ Herkenne ἐκιδδομένης σειρᾶς τῶν ῥωμαιοκαθολικῶν ὑπομνημάτων τῆς Βόννης (Bonner Bibel). Προτάσσεται εἰσαγωγή κατάλαμβάνουσα 32 σελίδας, ἔνθα ἐξετάζονται ἐμπεριστατωμένως πάντα τὰ εἰσαγωγικά ζητήματα (φιλολογικὴ καὶ ἱστορικὴ κριτικὴ καὶ κριτικὴ τοῦ κειμένου). Ὁ S. συμφωνεῖ πρὸς τὴν γνώμην ὅτι ὁ Ἰὼβ ὑπῆρξεν ἱστορικὸν πρόσωπον τῆς πατριαρχικῆς πιθανῶς ἐποχῆς, δὲν ἦτο δ' ὄμως Ἰσραηλίτης, ἀλλ' Ἄραβ, ὅστις ὑποτίθεται ὅτι ἠγνόει τὸν νόμον, ὡσπερ καὶ οἱ φίλοι αὐτοῦ. Ἐπίσης δέχεται ὁ S. τὴν πραγματικὴν καὶ ἰδεολογικὴν ἐνότητα τοῦ βιβλίου, ὑπερ κατ' αὐτὸν ὑπὸ τὴν σημερινὴν ποιητικὴν κατὰ τὸ πλεῖστον μορφήν αὐτοῦ προῆλθεν ἐκ πεζοῦ τινος ἀρχετύπου (πρβλ. Ἰφιγένειαν τοῦ Goethe) ὑπεράμυνεται δὲ διὰ σοβαρῶν ἐπιχειρημάτων τῆς ἀμφιβαλλομένης ὑπὸ πολλῶν κριτικῶν γνησιότητος διαφόρων τ.μαχίῶν τοῦ βιβλίου καὶ μάλιστα τῶν περιμαχῆτων λόγων τοῦ Ἐλιούδ (λβ'—λζ'). Ὅσον δ' ἀφορᾷ εἰς τὸ κειμ. κη' νομίζει, ὅτι τοῦτου ἡ φυσικωτέρα θέσις εἶναι μετὰ τὸ μδ' β, ἀλλ' ἡ εὐφυῆς ἐπιχειρηματολογία τοῦ δὲν εἶναι ἐντελῶς πειστικὴ. Ὡς πρὸς δὲ τὸν χρόνον τῆς συγγραφῆς τοῦ βιβλίου ὁ S. ἀποκρούει ἀποχρώντως τὴν μεταιχμαλωστιακὴν προέλευσιν αὐτοῦ καὶ ὑποστηρίζει διὰ πειστικῶν ἐπιχειρημάτων, ὅτι τοῦτο θὰ συνετάχθη κατὰ τὰς παραμονὰς τῆς αἰχμαλωσίας. Μετὰ ταῦτα ἐπακολουθεῖ εἰς τὴν γερμανικὴν μετάφρασιν τοῦ βιβλίου ἐκ τοῦ ἑβραϊκοῦ, κάτωθεν τῆς ὁποίας παρατίθενται σχόλια σύντομα μὲν, συμφώνως πρὸς τὸν ἐγχειριδικὸν χαρακτήρα τῆς Bonner Bibel, πάντως δ' ἐπαρκῆ πρὸς κατανόησιν καὶ ὀρθὴν ἐκτίμησιν τῆς πολλαπλῆς ἀξίας τοῦ μνημειώ-

δους τούτου προϊόντος τῆς Ἰσραηλιτικῆς γραμματείας. Ὁ S. ἐκτιμᾷ τὴν συμβολὴν τῶν Ο' διὰ τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ ἀρχετύπου. Οὕτω π.χ. παρὰ τὰς ἀντιρρήσεις τοῦ Meinhold ἐν Th. L. Z. 1932 σ. 318), νομίζομεν, ὅτι ὀρθῶς ποιῶν δέχεται τὴν γνησιότητα τῆς ἐν κεφ. β' 9 μεστῆς τραγικότητος καὶ ἀριστα ἐψυχολογημένης προσθήκης τῶν Ο'. Περισσότερα δ' ὅμως ἐκτίμησις πρὸς τὴν παλαιωτάτην ταύτην μετάφρασιν, ἣς τὴν ἀξίαν ἐξήγησε προκειμένου περὶ τοῦ Ἰωβ ὁ Hatch, ὁ Bickell καὶ ὁ Klostermann, θὰ ἐδοῖται καὶ τοῦτον ὡς συνέθη καὶ περὶ τοὺς ἄλλους νεωτέρους ἐρμηνευτὰς τοῦ Ἰωβ (Budde Honthelm, Dierme, König κλπ.), εἰς τὴν ἐκτέλεσιν πλειόνων ἐπιτυχῶν διορθώσεων. Π. χ. ἐν κεφ. γ' 3 ἀναγνωστέον κατὰ τοὺς Ο' hinne (ἰδοῦ) ἀντὶ hora, καὶ ἐν στ. 4 mallajela (ἡ νύξ) ἀντὶ hajjom ἐν ε' 21 li (μοι) ἀντὶ lo κλπ.

Ἄρεται σπουδαῖαι τοῦ ὑπομνήματος τούτου εἶναι ἡ διαύγεια τῆς κρίσεως σὺν τῇ ἀγάπῃ πρὸς τὴν σαφήνειαν, ἐπὶ δὲ καὶ ἡ ἐνημερότης περὶ τὴν ὑπάρχουσαν πλουσιωτάτην βιβλιογραφίαν, τὴν τε ῥωμαιοκαθολικὴν καὶ τὴν προτεσταντικὴν, καὶ δὴ οὐ μόνον τὴν καθαρῶς ἐρμηνευτικὴν καὶ θεολογικὴν, ἀλλὰ καὶ τὴν θρησκευολογικὴν καὶ τὴν λαογραφικὴν.

P. I. M.

P. M. Lagrange, Le Judaisme avant Jésus—Christ. Paris 1931. σελ. XXVII+624.—Περὶ τὴν ἐξερεύνησιν τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ τῶν δύο τελευταίων πρὸ Χριστοῦ αἰώνων, οὗ ἡ γυνῶσις ἀποτελεῖ σήμερον ἀπαραίτητον προϋπόθεσιν πρὸς κατανόησιν τῆς Κ. Διαθήκης, ἀσχοιοῦνται κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἐν εὐγενεῖ πρὸς ἀλλήλους ἀμίλλη παντοδαποὶ διαμαρτυρούμενοι καὶ ῥωμαιοκαθολικοὶ λόγιτι. Τῶν ἐρευνῶν δὲ τούτων προϊόντα εἶναι πρὸς τοῖς ἄλλοις τὰ κλασικὰ ἔργα τοῦ E. Schürer, Geschichte des Jüd. Volkes im Zeitalter J. Chr. (εἰς τρεῖς τόμους, δ' ἔκδ. 1901—9) καὶ τοῦ W. Bousset, Die Religion des Judentums in späthellenist. Zeitalter (γ' ἔκδ. βελτιωθεῖσα ὑπὸ Gressmann 1926), ὡς καὶ ἡ ἀρίστη Neutestam. Zeitges. lichte τοῦ ῥωμαιοκαθολικοῦ ἐξηγητοῦ J. Felten (εἰς δύο τόμους, β' ἔκδ. 1925). Τὴν ἐν τῇ γαλλικῇ φιλολογίᾳ ἔλλειψιν ἀναλόγου συγκεχρονισμένου ἔργου ἔρχεται νὰ πληρῶσῃ ὁ ἀκαταπόνητος ἐρευνητὴς τῆς Βίβλου, ὁ διὰ τοσοῦτων περισπουδᾶστων ἔργων¹ πλουτίσας τὴν σύγχρονον βιβλικὴν

1. Τοιαῦτα εἶναι πρὸς τοῖς σοφοῖς ὑπομνήμασί του εἰς τὰ 4 εὐαγγέλια καὶ εἰς τὰς πρὸς Ρωμ. καὶ Γαλ. ἐπιστολάς τοῦ Παύλου κλπ. καὶ τὸ εἰς τοὺς Κριτὰς ὑπόμνημά μου καὶ τὰ Mélanges d' histoire religieuse καὶ le Messia-

βιβλιογραφίαν καὶ εὐφήμως ἀνά τὸν διεθνῆ ἐπιστημονικὸν κόσμον γνωστὸς διευθυντῆς τῆς ἐν Ἱερουσαλήμ ῥωμαιοκαθολικῆς σχολῆς τῶν βιβλικῶν σπουδῶν καὶ ἐκδότης τῆς Revue Biblique, ἔ P. M. Lagrange, διὰ τοῦ μετὰ χεῖρας βιβλίου του, ὅπερ ἀποτελεῖ μέρος τῆς σειρᾶς τῶν ἐπίσης ὑπ' αὐτοῦ ἐκδιδομένων Études Bibliques.

Τὸ σύγγραμμα τοῦτο διαιρεῖ ὁ σ. εἰς 4 κύρια μέρη, ὧν προτάσσεται ἡ βιβλιογραφία, ἣν διεξέρχεται μετὰ κριτικῆς ἐπιστάσεως (σ. XI—XXIII). Ἐν τῷ Α' μέρει ἀσχολεῖται οἰονεὶ περὶ τὴν προϊστορίαν τῆς ὑπὸ ἐξέτασιν ἐποχῆς (les données antécédentes), πραγματευόμενος περὶ τῆς θεμελιώσεως τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ καὶ περὶ τῆς ἑλληνικῆς θρησκείας. Ἐν δὲ τῷ Β' μέρει 47—266) πραγματεύεται περὶ τῶν γεγονότων καὶ τῶν διδασκαλιῶν τῆς ἐποχῆς (Ἀντίοχος ὁ Δ' καὶ οἱ Μακκαβαῖοι, ἡ ἔλευσις τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ κατὰ τὸν Δανιήλ, ἡ ἀποκαλυπτικὴ γραμματεία, ἡ ἀποκατάστασις τῆς ἐθνικῆς ἐνότητος, αἱ ἀποκαλύψεις ὑπὸ τοὺς πρώτους Ἀσμοναίους, αἱ τελευταῖοι Ἀσμοναῖοι, ἡ ἀναβίωσις τοῦ δαυειτικοῦ μεσσιανισμοῦ παρὰ τοῖς Φαρισαίοις ἡ δυναστεία τοῦ Ἡρῴδου, ἡ εἰς τοὺς Ῥωμαίους ὑποταγὴ τῆς Ἰουδαίας, ἡ προσδοκωμένη νίκη τοῦ Θεοῦ κατὰ τῶν δυνάμεων τοῦ κακοῦ). Τὸ Γ' μέρος (267—476) εἶναι ἀφιερωμένον εἰς τὴν ἐξέτασιν τῆς (ἐσωτερικῆς) καταστάσεως τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ πρὸ τοῦ Ἰ. Χριστοῦ (Αἱ αἱρέσεις, τὰ μεγάλα θέματα τοῦ παλαιστίνου Ἰουδαϊσμοῦ πρὸ τοῦ Ἰ. Χρ., αἱ ὀθνεῖαι ἐπιδράσεις, αἱ τάσεις τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ ἐν ταῖς ἐσωτέροις αὐτοῦ πρὸς τὸν Θεὸν σχέσεσι). Τέλος ἐν τῷ Δ' μέρει σ. 480—586) ἀσχολεῖται ὁ σ. περὶ τὸν ἐν Αἰγύπτῳ Ἰουδαϊσμόν (Πρώτη διασπορὰ εἰς Αἴγυπτον, ὁ ἐν Λεοντοπόλει ναός, αἱ ἀφομοιωτικαὶ ἀπόπειραι ἐπὶ τοῦ φιλολογικοῦ ἐδάφους, ἡ εἰς τὴν ἑλληνικὴν μετάφρασιν τῆς Π. Διαθ., σχέσις τοῦ αἰγυπτιακοῦ Ἰουδαϊσμοῦ πρὸς τὴν ἐν Αἰγύπτῳ ἑλληνιστικὴν θρησκείαν, ὁ Φίλων, οἱ Θεραπευταί). Ἐπακολουθεῖ τὸ γενικὸν συμπέρασμα (587—591) καὶ ὁ ἀλφαβητικὸς πίναξ, τῆς περιεχομένης ὕλης (593—624).

Ὁ σκοπὸς τοῦ βιβλίου εἶναι νὰ παραστήσῃ εἰς τὸν ἀναγνώστην τὴν θρησκευτικὴν τῶν Ἰουδαίων κατάστασιν κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἰ. Χριστοῦ. Συμφώνως πρὸς τὴν ἐν τῷ προλόγῳ δήλωσίν του, ὅτι παρέχει εἰς τὸ κοινὸν ὁ συγγραφεὺς δὲν εἶναι οὔτε πλήρης ἱστορία τῶν Ἰουδαίων κατὰ τοὺς τελευταίους π. Χ. αἰῶνας, οἷον εἶναι τὸ ἔργον τοῦ

nisme chez les Juifs καὶ πλῆθος ἄλλο μονογραφικῶν εἰς τε τὴν Π. καὶ τὴν Κ. Δ. ἀναφερομένων.

Schürer, οὔτε πλήρης ἀνάλυσις τῶν θεσμῶν καὶ τῶν διδασκαλιῶν αὐτῶν, οἷον εἶναι τὸ ἔργον τοῦ Bousset, ἀλλ' ὁ σ. ἀναπαράγει τοσαύτην ἱστορίαν ἕστη ἀπαιτεῖται πρὸς κατανόησιν τῆς ἐξελιξέως τῶν διδασκαλιῶν, παρατάσσων τὰ γεγονότα καὶ τὰς ιδέας ἐν παραλλήλῳ γραμμῇ, καθ' ὅσον φρονεῖ ὀρθῶς ὅτι τὰ μὲν γεγονότα ἐπιδρῶσιν ἐπὶ τὰς ιδέας, αἱ δὲ ιδέαι ἐπὶ τὰ γεγονότα, ἄρα δ' ὅτι καὶ τὰ μὲν καὶ τὰ δὲ ἐννοοῦνται κάλλιον ἐξεταζόμενα οὐχὶ κεχωρισμένα ἀπ' ἀλλήλων, ἀλλ' ἐν τῇ ἀμειβαίᾳ αὐτῶν κατὰ περιόδους συναφεῖα καὶ ἐπιδράσει. Ἡ ἐφαρμογὴ τῆς τοιαύτης μεθόδου προσκρούει εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ σ. ἀνομολογουμένην μεγάλην δυσχέριαν τῆς χρονολογήσεως τῶν βιβλίων, ἐν οἷς περιέχονται αἱ ιδέαι καὶ ἄτινα πολλάκις σύγκεινται ἐκ μερῶν ποικίλης προελεύσεως, ὑπάρχει δ' ὁ κίνδυνος νὰ ἀπατηθῇ τις ὡς πρὸς τὴν χρονολογίαν καὶ οὕτω καταρρεύσῃ τὸ ὅλον οἰκοδόμημα. Ἀλλὰ τὸν καὶ ἄλλως ἀναπόφευκτον κίνδυνον τοῦτον ἀντιμετωπίζει ὁ σ. ὠπλισμένος διὰ τῆς διακρινούσης αὐτὸν ἐμβριθείας καὶ εὐθυκρυσίας.

Μετὰ τῶν πολυτίμων αὐτοῦ προσόντων τούτων ἐξετάζει ὁ σ. πρὸς τοὺς ἄλλοις καὶ τὸ πολυθρύλητον καὶ σπουδαιότατον καὶ διὰ τὸν Χριστιανισμόν ζήτημα περὶ τῶν θθνείων ἐπιδράσεων ἐπὶ τὸν Ἰουδαϊσμόν (Ἰράν, Βαβυλωνία, Αἴγυπτος, Ἑλλάς, Μανδαικὴ γνῶσις) θάσανίζων τοὺς κυριωτάτους καὶ μᾶλλον προσφάτους ἰσχυρισμοὺς πολλῶν θιασωτῶν τῆς λεγομένης θρησκευτολογικῆς σχολῆς. Ὡς ἦτο δ' ἐπόμενον ὁ σ. ἀσχολεῖται ἐν τῷ ἔργῳ τούτῳ κυρίως περὶ τὸν Παλαιστίνον Ἰουδαϊσμόν, ἐκ δὲ τῆς διασπορᾶς πραγματεύεται μόνον περὶ τοῦ αἰγυπτιακοῦ Ἰουδαϊσμοῦ, ὡς τοῦ μᾶλλον γνωστοῦ καὶ μᾶλλον ἐνδιαφέροντος τὸν Χριστιανισμόν. Ἀλλ' ὅμως εἶναι μειονέκτημα αὐτοῦ, ὅτι περιορίζεται μόνον εἰς τὸν Ἰουδαϊσμόν τῆς Ἰουδαίας καὶ δὲν παρέχει τὴν δέουσαν προσοχὴν εἰς τὸν Am.—haarets καὶ εἰς τὸ κοινωνικὸν καὶ φρονηματικὸν ἐκεῖνο στῶμα, ἐξ οὗ προήρχετο ἕτε εὐρύτερος καὶ ὁ στενότερος κύκλος τῶν θιασωτῶν τοῦ Κυρίου καὶ αὐτὸς οὗτος, ὡς ἄνθρωπος θεωρούμενος. Ἐπίσης αἰσθητὴ εἶναι ἐν τῷ περισπουδάστῳ τούτῳ ἔργῳ ἡ ἔλλειψις λόγου περὶ τῆς καταστάσεως τῆς ἐν τῷ ναφ̄ λατρείας τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ κατὰ τοὺς χρόνους ἐκεῖνους, ὡς καὶ περὶ τοῦ ὑπὸ τὸν νόμον βίου αὐτῶν, ἄνευ τῶν ὁποίων δὲν δύναται τις νὰ ἔχῃ ἀρτίαν ἔννοιαν τῆς θρησκευτικῆς καταστάσεως τῶν Ἰουδαίων κατὰ τὴν ἐν λόγῳ περίοδον.

Παρὰ πᾶσαν δ' ὅμως ἔλλειψιν αὐτοῦ μέλλει καὶ τὸ νέον τοῦτο σύγγραμμα τοῦ πατρὸς Lagrange διὰ τε τῆς ἐν αὐτῷ διαπιστουμένης τελείας κυριαρχίας ἐπὶ τοῦ πλουσιωτάτου ὕλικου, ὅπερ ὀλίγοι κατέχουσι σήμερον καθὼς αὐτός, καὶ διὰ τῆς αὐτοτελοῦς καὶ ὅσον ἔνεστι ἀμερολήπτου

καὶ καθ' ἑλίου εἶπεῖν ἀριστοτεχνικῆς τοῦ ὕλικου τούτου ἐπεξεργασίας, ἔτι δὲ καὶ διὰ τῆς σπουδαίας συμβολῆς, ἣν παρέχει πρὸς λύσιν τῶν ἐνταῦθα ἐξεταζομένων προβλημάτων, μέλλει, λέγω, καὶ τοῦτο νὰ καταλάβῃ ἐπίλεκτον θέσιν μεταξὺ τῶν ἀρίστων ἔργων τοῦ εἴδους αὐτοῦ καὶ θὰ χρησιμεύσῃ καὶ εἰς ἡμᾶς ἐν καιρῷ εὐθέτῳ ὡς πολύτιμον βοήθημα πρὸς δλοκλήρωσιν μιᾶς προσπαθείας¹, ἣν ἀναλαθόντες πρὸ 15 ἐτῶν διεκόψαμεν μὲν, ἔνεκεν διαφορῶν λόγων, οὐδέποτε δ' ὅμως ἐλησμονήσαμεν. Παρὰ δὲ τὴν ἐλαστικότητα, ἣν καὶ ἐνταῦθα ἐπιδεικνύει ὁ σ. πρὸς ἀξιώσεις τινὰς τῶν ἀντιπάλων, κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον εὐλόγως, οὐδαμοῦ φωρᾶται οὗτος ἐπιλανθανόμενος τῆς ιδιότητος αὐτοῦ ὡς χριστιανοῦ καὶ δὴ καὶ ὡς καθολικοῦ θεολόγου. Καὶ ὡς τοιοῦτος ἐκφράζει κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Ἀπ. Παύλου τὴν εὐχὴν, ἵνα οἱ Ἰουδαῖοι ἐξερχόμενοι τῆς μονώσεως θρησκείας ἐθνικιστικῆς, εἰσέλθωσιν εἰς τὰ πλαίσια τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας, τῆς ἀπὸ τῆς θρησκείας μὲν τοῦ Ἰσραὴλ καταγομένης, ὑπὸ δὲ Ἰ. Χριστοῦ καὶ τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ ἰδρυθείσης πρὸς καθοδηγίαν τῆς ἀνθρωπότητος εἰς τὰς ὁδοὺς τῆς σωτηρίας, ἣν μετὰ τοσούτου ζήλου ἐπεδίωξαν καὶ ἐξακολουθοῦσι νὰ ἐπιδιώκωσιν οὗτοι.

Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

1. Ὁ Ἰουδαϊσμός ἐπὶ Ἰ. Χριστοῦ. Συμβολαὶ εἰς τὴν Βιβλ. Ἱστορίαν. Α'. (1918).